

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

PEDAQOGİKA KAFEDRASI

AYTAC FƏRMAN qızı HACIYEVA

“ALİ TƏHSİL SİSTEMİNDƏ QİYMƏTLƏNDİRMƏNİN
ÜSUL VƏ VASITƏLƏRİ”

İxtisaslaşma: 060119 Pedagogika
Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

Vidadi Paşa oğlu Bəşirov

pedagogika üzrə fəlsəfə doktoru

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-6
I FƏSİL. ALİ TƏHSİL SİSTEMİNDƏ QİYMƏTLƏNDİRMƏNİN	
KOMPONENTLƏRİ.....	7-38
1.1. Qiymətləndirmənin mahiyyəti və ali təhsil sistemində yeri	7-24
1.2. Bolonya prosesinin mahiyyəti və Azərbaycanda tətbiqi	24-38
II FƏSİL. ALİ TƏHSİLDƏ KEYFİYYƏT TƏMİNATI	
MƏSƏLƏLƏRİ.....	39-61
2.1. Keyfiyyətin qiymətləndirməyə təsiri.....	39-49
2.2. Təhsildə monitorinqin aparılması və qiymətləndirmə ilə qarşılıqlı əlaqəsi.....	49-61
NƏTİCƏ.....	62-64
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	65-69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Təhsil və onun əhəmiyyəti haqqında bir çox alimlər, pedaqoqlar, siyasətçilər, ölkə başçıları və başqaları dəyərli fikirlər söyləmişdir. Bunlardan sadəcə birinə nəzər salsaq, təhsilin əzəldən bəri həyatımızda nə qədər önəmli rol oynadığını görürük. Məhəmməd peyğəmbər buyurmuşdur: “Beşikdən qəbrədək elm axtarışında olun!” Bu kəlamın hələ VI-VII əsrlərdə deyildiyini düşünsək, görürük ki, elm, təhsil almaq XXI əsrdə hava və su kimi ehtiyacdır.

Təhsilsiz, savadsız insan indiki dövrdə özünə yer tapa bilməz və həyatda qalması da demək olar ki, mümkünsüzdür. Buna görə də, hal-hazırda dünya əhalisinin 90%-i ibtidai təhsil almışdır. Təəssüf ki, yalnız 66% insan təhsilini davam etdirmişdir. Təbii ki, bunun da səbəbi bəzi ölkələrdə qızların təhsil almaq hüququnun olmadığından düşünləməsidir.

Bir çox ölkələr böhrandan çıxmaq, öz iqtisadiyyatlarını gücləndirmək və inkişaf etdirmək üçün təhsil sahəsinə yönəlir. Bu ölkələrin dövlət gəlirlərinin böyük bir hissəsini təhsilə investisiya etdiyini görürük. Bundan əlavə, təhsillə bağlı bir çox proseslərə, forumlara, seminarlara və s. qoşulurlar. Bunlardan ən önəmlisi bir çox ölkənin qoşulduğu Bolonya prosesidir.

Digər sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də bir sıra problemlərlə üzləşirik, lakin bu problemlər uzun müddət həll edilməmişdir. Hətta problemlər araşdırılmamış, monitoring aparılmamış və aşkar edilməmişdir. Ona görə də, keçmiş əsrlərdə təhsildə problemlər olduğundan belə bir çox insanlar xəbərsiz olmuşdur. Hal-hazırda isə texnologiyanın inkişafı və yeni tədqiqatlar nəticəsində bunlar aşkara çıxarılmışdır.

Qiymətləndirmə təhsil prosesinin ən önəmli hissəsidir. Uzun müddət qiymətləndirmə prosesi düzgün təşkil edilməmiş və bir çox problemlərlə üzləşilmişdir. Bu səbəblərdən ötrü, qiymətləndirmə hal-hazırda təhsil sahəsindəki aktual problemlərdən biridir.

Bildiyimiz kimi, təhsildə əsas məqsəd keyfiyyətin əldə edilməsidir və qiymətləndirmə keyfiyyətə təsir edən amillərdən biridir. Keyfiyyətli təhsil prosesi

həyata keçirməyə çalışan bütün təhsil müəssisələri qiymətləndirməyə çox önəm verir və bununla birgə monitoring də aparılır.

Ali təhsil müəssisələrindəki qiymətləndirmə prosesində daha çox problemlər ortaya çıxır və bu məsələyə kifayət qədər diqqət göstərilir. Hər bir müəllim çalışır ki, qiymətləndirmənin düzgün, əlverişli və uyğun üsul və vasitələrini seçsin və tətbiq etsin.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Ümumi təhsil məktəblərində qiymətləndirmə prosesi haqqında kifayət qədər ədəbiyyatlar, dissertasiyalar olmasına baxmayaraq, ali məktəblərdə qiymətləndirmə məsələsinə yetəri qədər toxunulmamışdır. İndiyə kimi dissertasiya mövzusu olaraq seçilib, işlənilməmişdir. Azərbaycan dilində və bu mövzuda yazılmış ədəbiyyatlar tapmaq demək olar ki, qeyri-mümkündür.

Xarici ədəbiyyatlara nəzər saldıqda isə, bir sıra alimlərin, pedaqoqların bu mövzuda fikirlər bildirdiklərini və tədqiqatlar apardıklarını görürük. Təəssüflər olsun ki, xarici ədəbiyyatlardan əldə olunan nəticələri olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminə tətbiq etmək mümkün deyildir.

Azərbaycanda bu mövzunu İlham Cavadov, Hamlet İsaخانlı, Məhəmməd Nuriyev, Müdafiə Mahmudov və başqaları araşdırmışdır. Ali təhsil sistemində qiymətləndirmə mövzusunə xaricdə isə Miller, Allen, Bradford W. Imrie, Kevin Cox, Volkova T.Pranskevičiūtė-Amoson, Brown, Heidi L.Andrade, Randy E.Bennett, Gregory J.Cizek və başqaları toxunmuş, araşdırmalar aparmışdır.

Tədqiqatın obyektı təhsil sisteminin özü, qiymətləndirmə, monitoring prosesi və keyfiyyətdir.

Tədqiqatın predmeti ali təhsil sistemində qiymətləndirmənin üsul və vasitələrinin, prinsiplərinin, məqsədlərinin araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi ali təhsil sistemində qiymətləndirmə zamanı qarşıya çıxan problemləri aşkar etmək, təhlil etmək və həlli yollarını araşdırıb taparaq, təkliflər irəli sürməkdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirmək lazımdır:

1. Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemini nəzəri cəhətdən araşdırmaq;
2. bir sıra xarici ölkələrin ali təhsil sistemini nəzəri cəhətdən araşdırmaq;

3. xaricdə əldə olunan nəticələri Azərbaycanın təhsil sisteminə uyğunlaşdıraraq tətbiq etmək;
4. təhsildə monitorinqin mahiyyətini aydınlaşdırmaq;
5. qiymətləndirmə ilə monitorinqin qarşılıqlı əlaqəsini araşdırmaq;
6. Bolonya prosesinin Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilməsini təhlil etmək və bu prosesdə qarşıya çıxan problemləri aydınlaşdırmaq;
7. keyfiyyətin mahiyyətini aydınlaşdırmaq və qiymətləndirmənin keyfiyyətə təsirini araşdırmaq.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycan Respublikasının təhsil haqqında qanunların, qərarların, qaydaların və digər normativ-hüquqi aktların, yerli və xarici ali təhsil müəssisələrinin təhsil siyasətini əks etdirən sənədlərin məcmusu təşkil edir.

Tədqiqatın elmi-praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyada tədqiqat və təhlildən əldə edilmiş nəticələr aşağıdakılara imkan yaradır:

1. Qiymətləndirmə prosesinin daha səmərəli təşkilinə;
2. Formativ qiymətləndirməni ilk olaraq bəzi ali təhsil müəssisələrində tətbiqinə başlamaq, daha sonra Azərbaycan Respublikasındakı bütün ali məktəblərə tətbiq etməyə;
3. Bolonya prosesinin tələblərinin düzgün təşkil edilməsinə (xüsusən də akkreditasiya prosesinin);
4. Keyfiyyətli təhsil üçün idarəetmənin düzgün təşkil edilməsinə, iştirakçıların (rəhbərlik, müəllim heyəti, tələbələr) rollarının qabaqcadan təyin edilməsinə.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiyada həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur.

Aşağıda göstərilən metodlardan istifadə olunaraq, əldə edilən nəticələr dissertasiyaya tətbiq olunmuşdur:

1. müşahidə;
2. statistika.
3. müqayisə etmə;
4. təhlil və tərkib;

5. induksiya və deduksiya.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Pedagogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işinin mövzusuyla bağlı bir məqalə, bir tezis çap edilmişdir.

Disertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, 4 yarım fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatdan ibarətdir. 1,5 intervalla, Times New Roman şirifti və 14 şirift ölçüsü ilə yazılmışdır. İşin ümumi həcmi 69 səhifədir.

I FƏSİL

ALI TƏHSİL SİSTEMİNDƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏNİN KOMPONENTLƏRİ

1.1. Qiymətləndirmənin mahiyyəti və ali təhsil sistemində yeri

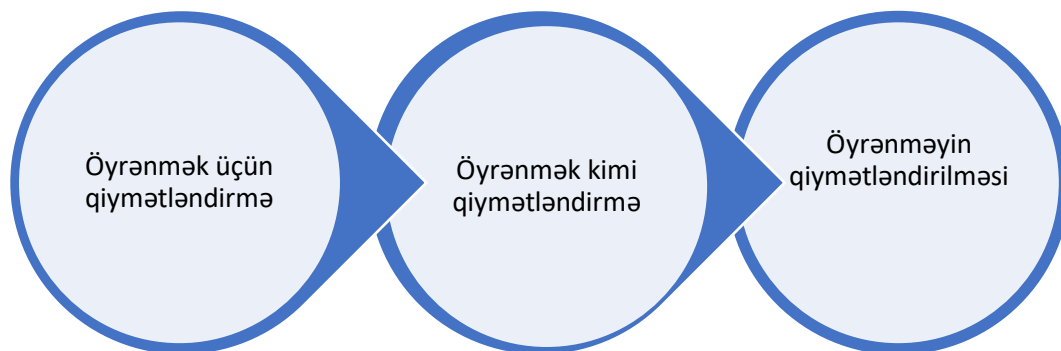
Birinci və ikinci dünya müharibəsindən sonra bütün dövlətlər iqtisadiyyatını yaxşılaşdırmaq üçün təhsilə daha çox önəm verməyə başladılar. Məlumdur ki, dünya müharibələrindən sonra bir çox dövlətlər böhran yaşayırdı, bunların siyahısına Yaponiya, Cənubi Koreya, Almaniya və s. daxildir. Bu dövlətlər böhrandan çıxış yolunu təhsildə göürdü. Hal-hazırda baxdıqda Cənubi Koreya, Yaponiya, Finlandiya və s. kimi dövlətlərdə təhsil mükəmməl şəkildə təşkil olunub və bunun əsasında dövlətlər öz iqtisadiyyatlarını yaxşılaşdırmış və inkişaf etmiş dövlətlər siyahısına daxil olmuşdurlar. Bu misallar bizə təhsilin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

Təhsildə də bir çox problemlər vardır və öz həllini gözləyir. Bunlardan biri də dünyada vahid təhsil sisteminin olmamasıdır. Beləliklə, dövlətlər hansı təhsil sistemini tətbiq etməli olduğunu qərarlaşdırmaqda çətinlik çəkir. Təhsildə ən əsas məqsəd odur ki, təhsil prosesinin sonunda keyfiyyət əldə edilsin. Bunun üçün təhsil prosesini düzgün planlaşdırmaq, qiymətləndirmək, düzgün üsullardan, vasitələrdən və s. istifadə etmək lazımdır.

“Qiymətləndirmə təhsil prosesinin ən önəmli komponentlərindən biridir. Təhsildə qiymətləndirmə termini müxtəlif üsullardan, vasitələrdən istifadə etməklə təhsil verənin öyrənmə prosesini, akademik hazırlığı, tələbənin bacarıqlarını və ya təhsil ehtiyaclarını qiymətləndirməsi, ölçməsi və sənədləşdirməsidir” [64].

Təhsildə qiymətləndirmə prosesi çox mürəkkəbdir və onu idarə etmək çətinidir. Qiymətləndirmə dedikdə bir çox insan tələbənin biliyinin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur, lakin qiymətləndirmə anlayışı bu qədər dar məfhum deyil. Qiymətləndirmə dedikdə, tələbənin biliyinin, təhsil proqramlarının, təhsil prosesinin və s. qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Ali təhsildə qiymətləndirmənin üç məqsədi var:

Şəkil 1.1.1.

Öyrənməyin qiymətləndirilməsi tələbələrin biliyinin ölçülməsi və qiymət verilməsini özündə birləşdirir. Nümunə olaraq semestr sonunda verilən imtahanlarının keyfiyyət səviyyəsinin ölçülməsini göstərmək olar. Semestr imtahanları vasitəsilə tələbənin kurs boyunca öyrənmə və ya bilik səviyyələrini ölçmək mümkündür.

Öyrənmək üçün qiymətləndirmə daha çox formativ qiymətləndirmə zamanı müşahidə olunur. Müəllim öyrənmə prosesi boyunca önəmli məlumatlar əldə edərək onu tənzimləyə bilər. Məlumatlar qiymətləndirilməyən testlər, iş vərəqləri, sinif müşahidələri əsasında toplanılır və icazə verir ki, müəllim dərs planını bu məlumatlara uyğun olaraq dəyişdirsin, tənzimləsin.

Öyrənmək kimi qiymətləndirmə burada əsas məqsəd tələbələrin öyrənmə prosesində fəal iştirak etmələridir. Tələbələr öz inkişaflarını monitoring və verilən rəylər əsasında müşahidə edə və bu prosesi təkmilləşdirə bilərlər.

Təbii ki, burada rəyin necə verilməsi çox önəmlidir. Səhv cavablandırılan testlərin yalnız düzgün variantlarını qeyd etməklə tələbənin inkişafında müsbət təsir göstərmirik, çünki tələbəni rəylə təmin etmirik. Rəydə nələri səhv etdiyini və tələbənin bu səhvləri necə düzəldə biləcəyini göstərə və ya tələbəyə düzgün yol göstərəcək olan suallar ünvanlaya bilərik. Buna “Sən burada nəyi nəzərdə tutmusan?”, “Bu məsələdə daha nələrdən istifadə etmək mümkündür?” və s. misal göstərmək mümkündür.

Rəylər əsasən yazılı şəkildə verilir, lakin şifahi şəkildə vermək də mümkündür. Yazılı şəkildə rəy verərkən çalışmaq lazımdır ki, rəy əlyazısı ilə olmasın, çünki tələbələr müəllimin əlyazısını anlamaya bilər. Rəyin nə zaman və nə tezlikdə verildiyi də önəmlidir. Tez-tez tələbələrə rəyin verilməsi heç də müsbət təsir göstərmir, bu proses onları yorur və təhsil alan bir müddətdən sonra bu rəylərə laqeyd yanaşır. Ona görə də lazım olduqda rəy verilməlidir. Bundan əlavə, rəy yazarkən üç və ya dörd problemi qeyd etmək və bunları qeyd edərkən ümumiləşdirmə etmək lazımdır. Məsələn, tələbənin bir neçə yerdə qrammatik səhvi varsa, bunları ümumi şəkildə qrammatikaya fikir ver və ya qrammatikanı təkrarla və s. kimi yazmaq lazımdır. Çalışmaq lazımdır ki, sadə dillə yazılsın.

Təhsil prosesində qiymətləndirmə çox önəmlidir və bunun üç əsas səbəbi var. İlk olaraq qiymətləndirmə təhsil alanların öyrənməyinə kömək edir, bundan əlavə tələbələrdə təhsilə maraq oyadır. Son olaraq isə imkan yaradır ki, təhsil alanlar kurs materialını tam olaraq mənimsəyib və ya mənimsəmədiklərini anlaya bilsinlər. Təbii ki, qiymətləndirmə sadəcə tələbələrə kömək etmir, həmçinin müəllimlərə də təhsil prosesini səmərəli idarə etməsində kömək göstərir. Qiymətləndirmədən əldə olunan məlumatlarla müəllim dərş proqramında dəyişikliklər və ya əlavələr edə bilər.

Qiymətləndirmə dövrü prosesdir və əsasən dörd addımdan ibarətdir. Birinci addım təlim nəticələrinin müəyyənləşdirilməsidir. Hər proqram tələbələrin sonda hansı bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələndiyini təsvir edən üç və ya beş təlim nəticəsi formalaşdırmalıdır. Təlim nəticələri cəmiyyətin maraq və ehtiyaclarına, günün tələblərinə uyğun olmalıdır.

İkinci addımda uyğun qiymətləndirmə üsullarının seçilməsi və təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsidir. Təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsində adətən çoxsaylı qiymətləndirmə üsulları seçilmiş və istifadə edilmişdir. Baxmayaraq ki, bilavasitə və bilavasitə üsullardan istifadə oluna bilər, adətən bilavasitə üsul daha çox tövsiyə edilir. Hər nəticə üçün tələbələrin fəaliyyət səviyyələri rubrikalar vasitəsilə ölçülür.

Həmçinin, məlumatların necə toplanılacağı və bu işdən kimin məsul olacağını müəyyənləşdirmək vacibdir.

Üçüncü addım qiymətləndirilmiş təlim nəticələrinin analizidir. Qiymətləndirmənin nəticələrinin düzgün və məntiqi şəkildə analiz edilməsi və hesabatının verilməsi olduqca vacibdir. Bu işdən isə qiymətləndirmə şurası, monitoring və qiymətləndirmə şöbəsi və ya keyfiyyət və monitoring şöbəsi məsuldur. Hər təhsil müəssisəsində bu şöbənin adı müxtəlif ola bilər.

Dördüncü addımda isə qiymətləndirilmiş təlim nəticələrinə əsasən proqramın tənzimlənməsi və ya inkişaf etdirilməsidir. Qiymətləndirmənin nəticələrindən istifadə olunmazsa, o zaman bu nəticələr lazımsız və də dəyərsiz olar. Qiymətləndirmə prosesində bu addım ən kritik addımdır. Əgər nəticələr proqramın tənzimlənməsinə və ya inkişafına səbəb olmazsa, qiymətləndirmə prosesi uğursuzluğa düşər olar. Bu nəticələr fakültədə yayılmalıdır ki, proqramın inkişaf etdirilməsi üçün daha əlverişli yollar tapılsın. Bəzi hallarda dəyişikliklər balaca ola bilər və onu asanlıqla həyata keçirmək mümkün ola bilər. Digər hallarda isə böyük dəyişikliklər etmək vacibdir və bunu həyata keçirmək bir neçə il tələb edə bilər.

Bundan əlavə qiymətləndirmənin beş səviyyədən ibarət olduğu göstərilir. Birinci səviyyə təhsil alanın kurs daxilində fərdi qiymətləndirilməsidir. Burada əsas məqsəd konkret bir kurs boyunca tələbənin inkişafını ölçməkdir. Qiymətləndirmə vasitələrindən istifadə etməklə tələbənin güclü və zəif tərəflərini göstərən məlumatlar əldə edilməlidir. Bu səviyyədə formativ və summativ qiymətləndirmə növlərindən istifadə olunması məsləhətdir, çünki bu qiymətləndirmələr vasitəsilə daha dəqiq və müfəssəl məlumatlar əldə etmək mümkündür.

Kursdan əvvəl və sonra təhsil alanın biliyinin testlər vasitəsilə yoxlanılması önəmlidir. Bu imkan verir ki, müəllim təhsil alanın inkişafını aydın şəkildə görə bilsin və məqsədə çatıb, çatmadığını müəyyən edərsin.

İkinci səviyyədə isə tələbənin kurs boyunca fərdi qiymətləndirilməsidir. Qiymətləndirmənin bu səviyyəsi imkan yaradır ki, təhsil alanın konkret bir ixtisas boyunca inkişafı ölçülsün.

Kurs boyunca tələbələrin fərdi öyrənməsinin qiymətləndirilməsi bir sıra məqsədləri yerinə yetirir:

- Təhsil alanı kurs boyunca əldə etdiyi inkişaf haqqında məlumatla təmin etmək;

- Zaman-zaman tələbəni səmərəli rəylə təmin etmək;
- Təhsil işçilərini tələbənin nə dərəcədə proqramın məqsədlərinə uyğun fəaliyyət sərgilədiyini göstərən məlumatlarla təmin etmək;
- Boşluqları doldurmaq və təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün atılması lazım olan addımlar və səylər haqqında məlumatlandırmaq.

Məlumatların düzgün şəkildə toplanılması üçün, Miler və Leskes təklif edir ki, “bu mərhələdə formativ və summativ qiymətləndirmə üç sualı ünvanlamalıdır:

1. Tələbələrin fəaliyyəti proqram boyunca inkişaf etdirilib mi və onların inkişafı standartlara cavab verir mi?
2. Təhsil alan əsas proqramın intizam nəticələrinə hansı dərəcədə nail olub?
3. Dörd il boyunca tələbə təhsil müəssisəsinin ümumi təlim nəticələrinə hansı dərəcədə nail olub?” [58]

Üçüncü səviyyə kursların qiymətləndirilməsidir. Bu səviyyədə təhsil müəssisələri kursların təhsil alanları təlim məqsədləri ilə tanış etməsinin, gələcək kurslar üçün hazırlamasının və gözlənilən bilik və bacarıqları əldə etmələrinə kömək etməsinin effektivliyini ölçməlidir.

Digər iki səviyyədə olduğu kimi bu səviyyədə də formativ və summativ qiymətləndirmə kursların dəyərləndirilməsində istifadə edilə bilər. Bu zaman müxtəlif qiymətləndirmə vasitələrindən (imtahanlar, layihələr, kommersiya baxımından hazırlanmış testlər, portfoliolar) istifadə edilə bilər.

Kursların qiymətləndirilməsi təhsil işçilərinə imkan verir ki, təhsilin aktuallığını inkişaf etdirmək üçün harada dəyişikliklərin edilməli olduğunu müəyyənləşdirdinsinlər.

Dördüncü səviyyə proqramların dizaynı ilə təlim məqsədləri arasındakı uyğunlaşmanın qiymətləndirilməsidir. Bu səviyyədə toplanılmış informasiyalar göstərir ki, proqram hansı dərəcədə tələbələri təlim məqsədlərinə çatmağa hazırlayır və gələcəkdə yarana biləcək təhsil boşluqlarını vurğulayır.

Proqramların qiymətləndirilməsi əsasən summativ qiymətləndirmənin həyata keçirilməsini tələb edir və altı sualı ünvanlayır:

1. Proqram fərdi və kollektiv şəkildə nəticələrə planlaşdırıldığı kimi öz töhvəsini verirmi?

2. Proqram nə dərəcədə bütün tədris planının məqsədlərini yerinə yetirir?
3. Proqramın alt kateqoriyaları ümumi məqsədlərə nə dərəcədə kömək edir?
4. Proqramın dizaynı onun gözlənilən nəticələri ilə səsleşirmi?
5. Kurslar məcmu öyrənməyə imkan vermək üçün ardıcıl şəkildə təşkil olunurmu?
6. Proqram təşkilat miqyasındakı hədəfləri planlaşdırıldığı kimi irəlilədirmi?

Proqramın effektiv qiymətləndirilməsi proqramın əvvəlindəki, ortasındakı və sonundakı məlumatların toplanılmasını tələb edir. Proqramın əvvəlindəki məlumatla sonundakı məlumatı müqayisə etdikdə məqsədə çatıb çatmadığımızı, hansı dərəcədə çatdığımızı aydın şəkildə görmək mümkündür. Proqramın ortasında əldə edilmiş məlumatla isə gedişi izləyə, lazım gələrsə dəyişikliklər edilə bilər.

Ali təhsildə qiymətləndirmənin beşinci səviyyəsi tələbələrin təhsildə müəssisənin effektivliyinin ölçülməsi və onları məzun olduqdan sonra müvəffəqiyyətə hazırlamaqdan ibarətdir. Müəssisə səviyyəsindəki qiymətləndirmədən toplanılan nəticələrdən tədris planını inkişaf etdirmək və təhsilin keyfiyyətinə dair həm daxili, həm də xarici tələblərə cavab vermək üçün istifadə edilməlidir.

Müəssisə rəhbərləri, fakültə işçiləri daxil olmaqla bir çox təhsil işçiləri qiymətləndirmənin bu səviyyəsindən məsuldur. Onların əməkdaşlığı təhsilin keyfiyyətinin davamlı olaraq yüksəldilməsini təmin edən sistemli proseslərin bütün müəssisədə qurulması üçün çox vacibdir. Bu proseslər icazə verir ki, təhsil işçiləri qiymətləndirmə məlumatları, təhlil və düzəlişlərin edilməsi arasındakı əlaqəni aydınlaşdırsın.

Qiymətləndirmə vasitələri müəssisələrin tələbələri təhsil və karyera ilə bağlı təlim məqsədləri üçün nə dərəcədə yaxşı hazırladığını ölçmək üçün etibarlı məlumatlarla təmin edir.

Bir çox Azərbaycan dilində yazılmış ədəbiyyatları təhlil etdikdə görürük ki, qiymətləndirmənin iki prinsipi göstərilir: uyğunluq və etibarlılıq. Lakin xarici ədəbiyyatlarda bu haqda fikirlər müxtəlifdir. Əsasən qiymətləndirmə zamanı diqqət edilməli olan yeddi prinsip göstərilir: etibarlılıq (reliability), uyğunluq (validity),

praktiklik (practicality), həqiqilik (authenticity), obyektivlik (objectivity), şərh edə bilmə (interpretability), yuma effekti (washback effect).

Etibarlılıq prinsipində tələbə zaman keçsə də və müxtəlif test tapşırıqlarına tabe tutulsa da eyni və ya yaxın nəticə göstərməlidir. Məsələn, təhsil alan birinci test tapşırığında 70% nəticə göstərirsə, ikinci dəfə test tapşırıqlarını yerinə yetirdikdə 65%, 70% və ya 75% nəticə göstərməlidir. Əgər tələbə daha aşağı və ya daha yuxarı nəticə göstərsə, o zaman etibarlılıq prinsipi pozulmuş olacaq.

Brauna görə etibarlılıq prinsipinə əsaslanan testlər aşağıdakıları yerinə yetirməlidir:

- “İki və ya daha çox test tapşırıqları edilən zaman şərtlər uyğun olmalıdır;
- Qiymətləndirmə zamanı aydın istiqamət verilməlidir;
- Qiymətləndirmədə vahid rubriklərə malik olunmalıdır;
- Tələbə tərəfindən həmin rubriklər ardıcıl tətbiq edilməlidir;
- İmtahan götürən üçün bir mənalı olmayan tapşırıqları ehtiva etməlidir” [17, s.30].

Bəzən bir sıra amillərin təsirindən etibarlılıq prinsipi pozula bilər. Bu faktorlara test, tələbə və müəllim, ətraf mühit, idarəetmə, qiymətləndirmə daxildir.

Test amilində diqqət edilməli bəzi məqamlar var: testlərin məzmununun nədən ibarət olması, hansı müddətdə keçirilməsinin planlanması və s. Ümumiyyətlə, daha çox vaxt aparan testlər daha yüksək etibarlılıq yaradır. Təsadüfdən və təxmindən asılı olduğuna görə, imtahanın müddəti daha uzun olarsa, ballar daha dəqiq olacaqdır. Həmçinin obyektiv test daha yüksək davamlılığa malikdir, çünki müxtəlif şərtlərə məruz qalmır.

İkinci tələbə və müəllim amilidir. Bir çox testlərdə, müəllimin tələbələrə qaydaları izah etməsi və bu prosesi idarə etməsi normal haldır, lakin yaxşı müəllim-tələbə münasibəti kömək edir ki, nəticələrin davamlılığı artsın. Həmçinin burada müəllimin rolu böyükdür. Belə ki, müəllimin cəsarəti, müsbət psixi və fiziki vəziyyəti, test nümunələri ilə tanışlığı, əzmkarlığı və motivasiyası etibarlılıq prinsipinə öz müsbət təsirini göstərir.

İmtahanın keçirildiyi mühit də çox önəmlidir və tələbələrin nəticələrinə təsir edir. Rahat partalar, yaxşı hava dəyişmə sistemləri, işıqlı və geniş otaqlar, otaqların

dizaynı, rəngi və s. etibarlılıq prinsipinə müsbət təsir göstərir. Əksinə olduqda isə əlbəttə ki, mənfi nəticələrə gətirib çıxaracaq.

Bunlardan əlavə bu prosesin necə idarə edildiyi də vacibdir, çünki tələbələrin nəticələri testlərin təşkil edilmə yolundan, aydın və dəqiq təlimatların təyin edilməsindən, kifayət qədər vaxtın verilməsindən və bu prosesin diqqətli monitorinqinin aparılmasından asılıdır. Qiymətləndirmənin etibarlılığını müəyyən etmək üçün sınaq testlərdən istifadə oluna bilər.

Ən sonuncu amil isə qiymətləndirmədir. Bu daha çox açıq tipli sualların qiymətləndirilməsi zamanı baş verir. Eyni bir cavabı müəllimlər müxtəlif rəqəmlərlə qiymətləndirir. Məsələn, bir müəllimə görə bu sualda bu məlumatın vurğulanması düzgündürsə, digər bir müəllimə görə bu yanlışdır. O zaman etibarlılıq prinsipi pozulmuş olur və bu proses obyektivliyini itirir.

Uyğunluq prinsipində qiymətləndirmənin əvvəlcədən hazırlanmış plan üzrə bilik və bacarıq sahələrini ölçməsi nəzərdə tutulur. Belə ki, tələbədə formalaşdırdığımız bilik və bacarıqları yoxlaya bilmərik. Qiymətləndirmənin uyğunluq prinsipinin pozulmaması üçün təhsil alanlara verdiyimiz, aşladığımız bilik və bacarıqları ölçməliyik.

Bunu bir misalla belə izah edə bilərik. Tələbə ingilis dili fənnindən əlli söz və yeddi qrammatika öyrənmişdir. İmtahan keçirdikdə və ya hər hansı bir üsulla tələbənin bilik və bacarıqlarını qiymətləndirmək istədikdə biz sualları əlli söz və yeddi qrammatika dairəsində hazırlamalıyıq. Sözlərin sayını artırmaq və ya öyrənmədiyi qrammatikalardan suallar salmaq uyğunluq prinsipi pozacaqdır.

Uyğunluq prinsipinin beş növü var: üz, məzmun, struktur, paralel və proqnozlaşdırıcı uyğunluq. Hər bir növün əsasında önəmli bir və ya bir neçə sual dayanır.

Üz uyğunluğunda “Qiymətləndirmə bəndləri uyğun görünürmü?” kimi sual qoyulub. Tələbə verilən sualların testin bir parçası olmadığını hiss edərsə, o zaman bu testi ciddiyyə almayacaq və laqeyd yanaşacaqdır. Adından da göründüyü kimi üzdən baxdıqda hər hansı bir uyğunsuzluq hiss edilərsə bu prinsip pozulmuş olacaqdır.

Məzmun uyğunluğunda iki sual ünvanlanıb: Qiymətləndirmə məzmunu qiymətləndirmək istədiklərinizi əhatə edir mi? Test üçün qənaətbəxş dil və dil bilikləri nümunələri seçilib mi? Burada daha çox məzmunla fikir verilir və əgər qiymətləndirməyi nəzərdə tutduqlarımızla qiymətləndirmənin məzmunu üst-üstə düşməzsə və testin dili hər kəs tərəfindən anlaşılan olmazsa, məzmun uyğunluq prinsipi pozulmuş olacaq.

Struktur uyğunluqda “Ölçdüyünüzü düşündüklərinizi mi ölçürsünüz? Test ən yaxşı mövcud dil və dil istifadə nəzəriyyəsinə əsaslanırmı?” kimi suallar qarşımıza çıxır. Struktur ölçmədə istifadə olunan psixoloji anlayışdır. Daha çox iki növündən danışılır: dilçilik və psixoloji. Dilçilik strukturlarına səriştəlilik, ünsiyyət bacarıqları, axıcılıq, rəvanlıq daxildir. Özünə hörmət və motivasiya isə psixoloji struktura aiddir.

Paralel uyğunluqda “Digər kriteriyaları qiymətləndirmək üçün cari test balından istifadə edə bilərsinizmi? Test digər mövcud ölçü meyarları ilə əlaqələndirilirmi?” sualları ünvanlanır. Burada digər kriteriyaları ölçərkən hansı meyarlardan istifadə etməyimizin daha düzgün olduğunu, bir meyardan bir neçə kriteriyanı ölçmək üçün istifadə edə bilib bilməyəcəyimizi göstərərək uyğunluq prinsipinin pozulmamasına və qiymətləndirmənin düzgün aparılmasına çalışır.

Proqnozlaşdırıcı uyğunluqda isə “Gələcək tələbələrin xallarını proqnozlaşdırmaq üçün mövcud tələbələrinizin ballarından istifadə etməyiniz doğrudurmu? Test gələcək nəticələri uğurla proqnozlaşdırırmı?” kimi suallar ünvanlayır və bunların cavablarına əsasən uyğunluq prinsipinin pozulub pozulmadığını təyin edir. Adından da göründüyü kimi, burada daha çox gələcəkdə əldə ediləcək nəticələr üzərinə fikirlər cəmləşdirilir.

Digər bir prinsip isə praktiklikdir. Praktiklik testlərin mühüm xarakteristikası olsa da, bu, sınaqda müəyyən qədər məhdudlaşdırıcı amildir. Elə vəziyyətlər olacaq ki, biz ən etibarlı hesab etdiyimiz testi artıq müəyyən etdikdən sonra formata sırf praktiklik məsələlərinə görə yenidən baxmalı olacağıq. Məsələn, test şifahi formadadırsa, tələbədən rahat olması, həmyaşıdları ilə əlaqə qurması, bildiyi və özünü rahat hiss etdiyi mövzuda danışması tələb ediləcəkdir. Bu daha çox insanların çay içərkən dostları ilə etdiyi söhbət kimi səslənir. Əlbəttə ki, belə bir vəziyyət şifahi

qarşılıqlı əlaqənin çox etibarlı bir ölçüsü olar, əgər biz bunu qura bilsək. Praktiki məsələlərinə iqtisadiyyat və ya xərclər, vaxt və qiymətləndirmə prosedurları kimi idarəetmə mülahizələri, həmçinin şərhin asanlıqı daxil ola bilər. İmtahanlar nə qədər yaxşı şərh edilərsə, bir o qədər yaxşı olar. Buna görə asanlıqla şərh edilə bilməyən imtahanlar, şübhəsiz ki, bir çox problemə səbəb olacaqdır.

Obyektivlik prinsipi imtahan götürənin və ya müəllimin tələbələrə verdiyi balıdan və ya qiymətdən asılıdır. Belə ki, müəllim eyni və ya oxşar cavablar vermiş tələbələrə eyni balı verməlidir və bu zaman Blumun taksanomiyasına və təhsil müəssisəsinin qiymətləndirmə siyasətinə əsaslanmalıdır.

Obyektiv imtahanlarda müəllimin bacarıqlarına və emosiyalarına yer yoxdur. Müəllim təhsil alandan onun kimi mükəmməl cavablar verməsini gözləməməli və ya sevdiyi tələbəsinin bəzi səhvlərinə göz yumub yüksək qiymət verməməlidir. Subyektiv imtahanda isə obyektivlik çox aşağıdır. Məsələn, iki tələbənin yazdığı inşa müəllim müxtəlif səbəblərdən fərqli qiymətlər verəcəkdir.

Şərh edə bilmə prinsipinin qiymətləndirmə prosesində önəmli yeri var. Düzgün şərh imtahan haqqında məlumat tələb edir ki, bu da onun təlimatını və hazırkı tədqiqat ədəbiyyatları ilə birlikdə digər materialları öyrənməyi və istifadə etməyi tələb edir. Belə bir araşdırma olmadan heç kim hər hansı bir imtahanda balların şərhini öz üzərinə götürməməlidir. Hər hansı bir imtahan şərhində aşağıdakı mülahizələr nəzərə alınmalıdır.

- Etibarlılığın nəzərə alınması;
- Uyğunluğun nəzərə alınması;
- Ballar, normalar və əlaqəli texniki xüsusiyyətlər;
- İdarəetmə və qiymətləndirmə müxtəlifliyi.

Etibarlılıq və uyğunluqdan danışdığımız üçün ballar, normalar və əlaqəli texniki xüsusiyyətlərə baxaq. Burada əsas məsələ tələbəni qiymətləndirərkən, o qiyməti şərh etməkdir. Sadəcə tələbənin topladığı balı deməklə kifayətlənməməliyik. Təhsil alana keçdiyini və ya kəsildiyini də qeyd etmək lazımdır.

Həqiqilik prinsipinin müəyyənləşdirilməsi çətindir. Hər hansı bir dili öyrənərkən və ya öyrədərkən bu prinsipə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Dil öyrənən tələbələrin əsas

motivasiyası real dünyada baş verən situasiyalarla rastlaşmaq və onları tək başlarına həll etməkdir. Məsələn, tələbələrdən öyrəndikləri dildən istifadə edərək küçədəki insanlardan müsahibə götürməsinə tələb etmək onlarda bir motivasiya, həvəs yaradacaq. Buna görə də tələbələri qiymətləndirərkən çalışmaq lazımdır ki, real situasiyalardan istifadə edilsin.

Yuma effekti (washback effect) termini imtahanın öyrənmə və öyrətmədə yaratdığı təsir ilə əlaqəlidir. Bəzi insanlar düşünür ki, imtahan müəllimlərə istəmədiklərini etməyə, lazım olmayan mövzuları öyrətməyə məcbur edir. Həmçinin, tələbələr də sadəcə imtahandan keçmək üçün oxuyurlar və buna görə də öyrəndikləri bilikləri bir müddətdən sonra unudurlar. Buna görə də, imtahanın öyrənmə və öyrətmədə mənfi təsiri olduğunu düşünürlər.

Buna baxmayaraq, imtahanın müsbət təsiri olduğunu düşünənlər də var. İmtahanın nəticələrindən düzgün istifadə etdikdə müsbət nəticələr əldə etmək mümkündür. İmtahanda tələbələrin verdiyi yanlış cavabların üstündən keçməmək və onlara rəy verməklə gələcək inkişaf üçün zəmin yaratmış oluruq. Düzgün cavablara görə isə hər zaman tələbələrə xoş sözlər demək lazımdır. Beləliklə, imtahanın öyrənmə və öyrətmədə mənfi təsirinin olmasına baxmayaraq müsbət təsiri daha çoxdur.

Qiymətləndirmə zamanı mütləq bu prinsiplərə əməl etmək lazımdır ki, sonunda keyfiyyət əldə edə bilək.

Ali təhsil sistemində qiymətləndirmənin müxtəlif üsulları və onlara müvafiq olaraq müxtəlif vasitələri vardır. Azərbaycanın ali təhsil sistemində istifadə olunan üsullar və vasitələr əsasən bunlardır:

- “layihə - tələbələrin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş meyar cədvəli;
- test – test tapşırıqları;
- sorğu-sual – bu üzrə qeydiyyat vərəqi;
- sərbəst işlər – sərbəst işlər üzrə qeydiyyat vərəqi” [73].

Son zamanlarda ən çox istifadə olunan üsulları texnologiyanın vasitəsilə tətbiq etmək mümkündür. Dünyadakı ali təhsil müəssisələrindəki professorların, müəllim

heyətinin tətbiq etdikləri bir çox üsulları müxtəlif tətbiqlərin, internetin, proyektorun, kompüterin və s. – bir sözlə texnologiyanın köməyi ilə həyata keçirilir. Bu tətbiqlərə misal olaraq Kahoot, Google Classroom, Khan Academy, Grammarly və s. misal göstərmək olar, bu tətbiqlər qiymətləndirmə vasitələridir.

Azərbaycanda ən çox istifadə edilən üsul isə test vasitəsilə qiymətləndirmədir və qiymətləndirmə vasitəsi isə test tapşırıqlarıdır. Bu üsul çox qədimdir, lakin hələ də effektivdir. Hər daim bu üsuldan və eyni vasitədən istifadə isə əlverişsizdir. Eyni üsuldan istifadə etməklə, lakin qiymətləndirmə vasitəsini dəyişməklə daha keyfiyyətli tədris prosesi həyata keçirə bilərik.

Çalışmaq lazımdır ki, texnologiyadan daim istifadə olunsun və tələbələr üçün əyləncəli bir proses həyata keçirilsin. Yuxarıda adını qeyd etdiyimiz tətbiqlər vasitəsilə tələbələr həm əylənir, həm də bilik əldə edirlər. Bundan əlavə, bu tətbiqlər imkan yaradır ki, tələbələri iki nəfərlik və ya müxtəlif saylı qruplara bölək. Beləliklə, təhsil alanlar eyni qrupa düşdükləri tələbə yoldaşları ilə əməkdaşlıq edir, digər qruplarla isə mübarizə aparır. Bununla da, dərs prosesində sağlam rəqabət aparılır və təbii ki, bu bacarıq gələcəkdə, real həyatda onlar üçün çox vacibdir.

Bəzi müəllimlər qiymətləndirmə üsullardan yalnız birini və ya ikisini seçir və hər dərs onlardan istifadə edir. Əvvəllər müsbət nəticələr alınsa da, sonralar bu üsulların təsiri azalır və təhsil alanlar üçün təhsil prosesi sıxıcı olmağa başlayır. Bu səbəbdən də çalışmaq lazımdır ki, müxtəlif qiymətləndirmə üsullarından və vasitələrindən istifadə olunsun.

Azərbaycan Dillər Universitetində dərs prosesinin necə həyata keçirilməsi və hansı qiymətləndirmə üsullarından və vasitələrindən istifadə olunması mövzusunda müşahidələr apardıq. Bunun üçün müxtəlif fənlər (pedaqogika, psixologiya, ingilis dili, multikulturalizm və s.) tədris edən doqquz müəllimin dərsində iştirak etdik. Bəzi müəllimlər müxtəlif üsullardan, vasitələrdən, yanaşmalardan istifadə edirdi, lakin təəssüflə qeyd etməliyik ki, ənənəvi təhsilə üz tutanlar da var idi.

Əsasən müəllimlər dərs prosesində bunları yerinə yetirirdi:

- sorğu-sual etmək;
- prezentsiya göstərmək;

- bir-iki təhsil alanın dərslər danışması;
- dərslər danışan tələbələrə sualların verilməsi;
- yeni dərslərin izahı;
- qiymətləndirmə.

Müşahidələr əsasında bunu öyrəndik ki, texnologiyadan istifadə dedikdə, müəllimlərin ağına yalnız və yalnız proyektor vasitəsilə prezentasiyaların təqdim edilməsi gəlir. Əlbəttə, elə fənlər vardır ki, onların tədrisi zamanı texnologiyadan maksimum dərəcədə istifadə etmək mümkün olmur. Bunun səbəbi isə, belə fənlərin daha çox nəzəri olmasıdır. Digər fənlərdə isə, əsasən də hər hansı bir dilin tədrisi zamanı texnologiyadan istifadə imkanları genişdir. Belə ki, müxtəlif tətbiqlərdən istifadə etməklə dərslər daha effektiv etmək mümkündür.

Bəzən qiymətləndirmə prosesində problemlər ortaya çıxır ki, bu da keyfiyyətli təhsil əldə etməyimizə mane olur. Bunlardan biri də ali təhsil müəssisələrində vahid qiymətləndirmə siyasətinin olmaması və hər bir qiymətləndirmə siyasətində müəyyən problemlərin olmasıdır.

1991-ci ildə qəbul olunmuş qanuna əsasən ali məktəblərdə 100 ballıq sistem tətbiq olunmuşdur. Bu sistemi ilk tətbiq edən ali təhsil müəssisəsi isə Xəzər Universiteti olmuşdur. Daha sonra digər universitetlər də bu sistemə keçid etdi. Qiymətləndirmədə təhsil müəssisələrinə müstəqillik verilmişdir, ona görə ali təhsil müəssisələrində müxtəlif qiymətləndirmə sistemlərinə rast gəlirik. İki təhsil müəssisəsinin qiymətləndirmə siyasətinin müqayisəsində bu fərqləri aydın görmək mümkündür.

“Xəzər Universitetində bakalavr üçün qiymətləndirmə sistemi aşağıdakı kimidir:

- 90-100 bal A (əla);
- 80-89 bal B (yaxşı);
- 70-79 bal C (orta və ya qənaətbəxş);
- 60-69 bal D (kafi);
- 0-59 bal F (qeyri-kafi)” [72].

Göründüyü kimi, burada keçid 60 baldır və tələbə 60 baldan aşağı bal topladıqda kəsilmiş sayılır. Əgər tələbənin 4 il boyunca topladığı orta qiymət (GPA) 70 baldan

aşağıdırsa, bu zaman tələbə bakalavr dərəcəsini müvəffəqiyyətlə tamamlamamış hesab olunur və diplom verilmir.

Azərbaycan Dillər Universitetinin isə bir az fərqli qiymətləndirmə siyasəti var:

- 91-100 bal A
- 81-90 bal B
- 71-80 bal C
- 61-70 bal D
- 51-60 bal E
- 51 baldan aşağı F

Burada Xəzər Universitetindən fərqli olaraq tələbənin imtahan verdiyi fənnin kreditini toplaması üçün 51 bal olması kifayət edir. Həmçinin 4 il boyunca topladığı orta qiymət (GPA) 51 baldırsa, tələbə bakalavr pilləsini müvəffəqiyyətlə tamamlamış hesab olunur və diplom verilir.

Ən çox mübahisələr və problemlər isə bu 100 balın toplanması prosesindədir. Tələbə 50 balı imtahan zamanı, 50 balı isə semestr boyunca toplayır. Tələbə imtahandan 17 baldan aşağı toplayarsa bu zaman kredit qazanmamış hesab olunur. Burdan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, imtahandan əldə edilən bala daha çox üstünlük verilir. Semestr ərzində tələbənin fəaliyyəti isə çox da əhəmiyyət kəsb etmir. Belə ki, tələbə semestr ərzində 1 bal toplasa və imtahandan maksimum bal 50 bal olarsa, toplamda 51 bal edəcək. Bu da tələbənin kredit toplaması üçün kifayət edir. Bu isə təhsil sisteminə mənfi təsir göstərir.

Semestr boyunca tələbənin fəaliyyəti çox önəmlidir və çalışmaq lazımdır ki, təhsil alan bu zaman aktiv olsun. Əlbəttə ki, semestr imtahanları da önəmlidir, lakin imtahanlar bizə imkan yaratmır ki, tələbə üzərində monitoring aparaq. İmtahan tələbənin gələcəyinə bir gündə qərar verir, bu isə sonda düzgün nəticələr əldə etməyimizə mənfi təsir göstərir.

Nəzər yetirsək görürük ki, bəzi təhsil alanlar semestr boyunca fəal olduqlarına, yüksək nəticələr əldə etdiklərinə baxmayaraq, imtahanda aşağı nəticə əldə edə bilirlər. Bunun səbəbi isə müxtəlif ola bilər və bu səbəblərdən biri də tələbənin imtahan verdiyi gün hər hansı bir probleminin olması, özünü yaxşı hiss etməməsi ola

bilər. Buna görə də, təhsil alanın semestr ərzindəki fəaliyyəti bizə daha dəqiq nəticələr əldə etməyimizə kömək göstərir.

Bəzən bu proseslə də bağlı problemlər yaşanır. Bəzi müəllimlərin həddindən artıq humanist olmasından tələbələr sui-istifadə edirlər və yüksək bal yazması üçün müəllimlərə xahiş edirlər. Bu zaman da keyfiyyətli təhsildən danışmaq mümkün deyildir, çünki nəticələr yanlışdır.

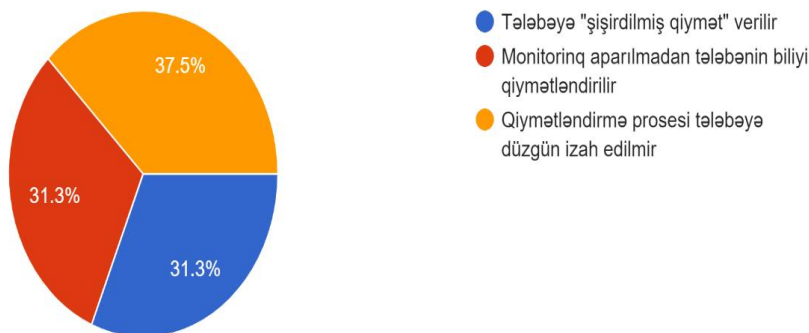
Müəllimlər təhsil alanın biliyini qiymətləndirərkən Blumun taksanomiyasına və təhsil müəssisəsinin təhsil siyasətinə nəzər yetirməlidirlər. Blum taksanomiyasında koqnitiv öyrənmənin 6 bölməsi göstərilib: bilik, qavrama, tətbiq, təhlil, sintez, qiymətləndirmə. Bu mərhələlərlə təhsil müəssisəsinin tələbəni qiymətləndirmək üçün göstərdiyi rubrikləri sintez şəklində istifadə etmək lazımdır.

Hər bir universitetdə semestr boyunca 50 balın toplanması prinsipi müxtəlif ola bilər. Bir çox universitetlərdə semestr ərzində təhsil alan seminar zamanı müəllimə verdiyi cavablardan 20 bal toplayır, 10 bal davamiyyətə, 10 bal sərbəst işə, 10 bal isə kollokviuma görə toplayır. Azərbaycan Dillər Universitetində də qiymətləndirmə belə olur, lakin bütün universitetlərdə belə deyil. Müqayisə üçün Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetində tələbələrin semestr ərzində 50 bal toplanması prosesinə baxsaq, görürük ki, təhsil alan 50 balı midterm imtahanlarından, sərbəst işdən və aktivlikdən alır və burada tələbə davamiyyətə görə bal toplamır. Müqayisə etdikdə görürük ki, ADNSU-un qiymətləndirmə siyasəti daha effektivdir, lakin burda da bir sıra problemlər var. Müəllimlərə qiymətləndirmə zamanı həddindən artıq müstəqillik verilir. Təhsil alan bir fənnə sərbəst işdən maksimum 10 bal alırsa, başqa bir fənnə 5 bal və ya 15 bal ala bilər və bunu müəllimlərin özü tənzimləyir. Təbii ki, bu da bəzi problemlərə səbəb olur. Bu proses daha çox subyektiv olur.

Təbii ki, qiymətləndirmə prosesində qarşılaşdığımız problemlər bununla yekunlaşmır. Buna görə də müxtəlif universitetlərdə təhsil alan tələbələr və müxtəlif fənləri tədris edən müəllimlər arasında tədqiq edilən problemlə bağlı ilkin sorğular keçirdik. Buradakı məqsəd ali məktəbdə qiymətləndirmə prosesindəki problemləri və onların səbəblərini araşdırmaq idi. Sorğuda 32 nəfər iştirak etdi.

Ali məktəbdə qiymətləndirmə zamanı daha çox hansı problem qarşıya çıxır?

32 responses

Diaqram 1.1.1.

Qiymətləndirmə zamanı daha çox ortaya çıxan üç problemdən hansının daha aktual olduğunu və bu prosesdə ən çox hansı ilə rəsləşdiyimizi respondentlərdən soruşduq. Göstərdiyimiz üç problem bunlar idi: tələbəyə “şişirdilmiş qiymət” verilir, monitoring aparılmadan tələbənin biliyi qiymətləndirilir, qiymətləndirmə prosesi tələbəyə düzgün izah edilmir.

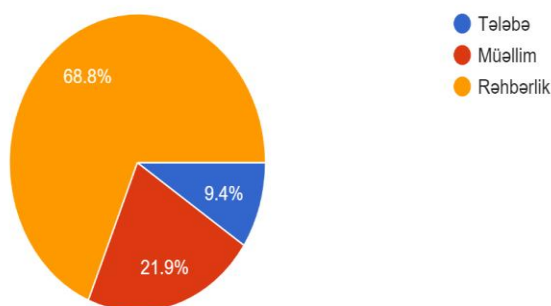
Respondentlərin verdikləri cavablara əsasən ali məktəblərdə qiymətləndirmə zamanı daha çox qarşılaşılan problem tələbələrə qiymətləndirmə prosesinin düzgün izah edilməməsi və rubriklərlə tanış edilməməsidir. Respondentlərin 37.5%-i, yəni on iki respondent bu fikirdədir. Otuz iki respondentdən onu monitoring aparılmadan tələbənin biliyinin qiymətləndirildiyini, onu isə tələbələrə “şişirdilmiş qiymət”-in verildiyini düşünür. Bu isə respondentlərin 31.3%-i edir.

Təlim prosesində qiymətləndirmə aparmazdan əvvəl mütləq ki, tələbələrə qiymətləndirmə meyarları haqqında məlumat vermək lazımdır. Təhsil alan nəyə əsasən qiymətləndiriləcəyini bilərsə, daha yaxşı hazırlaşa bilər. Bundan əlavə, tələbə vaxtını düzgün paylaya bilər. Rubriklər vasitəsilə təhsil alan hansılara daha çox diqqət etməli olduğunu müəyyənləşdirir və lazımi məlumatları düzgün ardıcılıqla əldə edir. Bu səhvi bir çox müəllimlər edir və bu da narazılıq və narahatlıqlara səbəb olur. Həmçinin sonda keyfiyyətli təhsil əldə etmək mümkün olmur.

Həmçinin, bu prosesdə mütləq ki, monitoring aparmaq lazımdır, çünki təhsil alanların boşluqlarını müəyyənləşdirməyə ehtiyac var. Bu boşluqları müəyyən etməklə müəllim tələbələrə necə kömək edə biləcəyini, bundan başqa təhsil alanlar öz üzərlərində işləməyi və daha çox nəyə diqqət eməli olduğunu müəyyənləşdirə bilir.

Bundan əlavə bəzi müəllimlər həddindən artıq humanist olduğu üçün tələbələrə yüksək qiymət yazmağa çalışırlar və bu da səhv nəticələrin əldə olunmasına səbəb olur.

Qiymətləndirmə prosesində ortaya çıxan problemlərin əsas qaynağı kimdir?
32 responses

Diaqram 1.1.2.

İkinci diaqramda isə qiymətləndirmə prosesində ortaya çıxan problemlərin əsas qaynağının kim olduğunu soruşduq və üç qaynaq göstərdik: tələbə, müəllim, rəhbərlik. Otuz iki nəfər iştirakçının 68.8%-i qiymətləndirmə zamanı ortaya çıxan problemin əsas qaynağının rəhbərlik olduğunu düşündüyü halda, respondentlərin 21.9%-i müəllim, 9.4%-i isə tələbə olduğunu düşünür.

Təhsil prosesində baş verən problemlərin bir neçə qaynağı var və onlardan biri də rəhbərlikdir. Rəhbərlik təhsil prosesini idarə edən əsas tərəflərdən biridir və çalışmalıdır ki, bu proses mükəmməl təşkil olunsun. Elə bir mühit yaradılmalıdır ki, tələbələr və müəllimlər özlərini rahat hiss etsinlər. Həmçinin lazımi avadanlıqlarla da təmin edilməlidirlər ki, təhsil prosesi keyfiyyətli olsun.

Müəllim və tələbə də bu problemin qaynaqlarındandır. Təhsil prosesində bütün məsuliyyət rəhbərliyin üzərinə düşməməlidir, çünki müəllim və tələbələr də bu

prosesin iştirakçılarıdır. Onların bu prosesdə etdiyi hər hansı bir səhv keyfiyyətə mənfi təsir göstərir.

Müəllim öz fənnini mükəmməl şəkildə bilməzsə və ya düzgün üsullardan istifadə etməzsə, təhsil alanlar səthi öyrənmə vasitəsilə dərsi mənimsəyərlər. Dərin öyrənmənin əldə olunması üçün mütləq şəkildə müəllim bu prosesdə aktiv iştirak etməli və daim özünü inkişaf etdirməlidir. Texnologiyadan istifadə qaydalarını bilməyən müəllim günün tələbləri ilə ayaqlaşa bilməyəcək və beləliklə, tələbələrin təhsil ehtiyaclarını ödəməkdə çətinlik çəkəcək.

Təhsil prosesində şagirdlər öz üzərində işləməli, daim yeniliyə can atmalıdırlar. Müəllimdən fasilitator kimi istifadə etməli və tədqiqat aparmağı bacarmalıdırlar. Bəzi tələbələr qiymət almaq üçün oxuyurlar, ona görə də bir müddət keçdikdən sonra bütün öyrəndikləri məlumatları unudurlar. Əgər sevərək öyrənsələr fənləri bu zaman məlumatlar uzunmüddətli yaddaşda qaldığı üçün tezliklə unudulmayacaq. Bu səbəbdən deyilir ki, təhsil prosesində təhsil alanların maraqları və ehtiyacları nəzərə alınmalıdır və bu müasir təhsilin əsasını təşkil edir.

Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, qiymətləndirmə prosesində ən böyük problem tələbələrin bu proses və onun tələbləri haqqında düzgün və ya heç məlumatlandırılmamasıdır. Bundan əlavə qiymətləndirmə prosesində ortaya çıxan problemlərin ən böyük qaynağı rəhbərlikdir.

1.2. Bolonya prosesinin mahiyyəti və Azərbaycanda tətbiqi

“Təhsildə qiymətləndirmənin tarixinə nəzər salsaq görürük ki, ilk dəfə 587-ci ildə Çində “Çin imperiya imtahanları” adı altında tətbiq edilmişdir. Dövlət məmuru kimi işləmək istəyən vətəndaşlar bu imtahanı keçməli idilər. Əvvəlcə imtahanlar şifahi şəkildə olmuşdur, daha sonra isə yazılı şəkildə aparılmışdır. Çində aparılan bu imtahanlar 1905-ci ilə kimi qüvvədə qalmışdır” [48].

1792-ci ildə Kembric Universitetində keçirilən imtahanla isə Avropadakı ilk yazılı imtahanın əsası qoyulmuşdur. Əvvəllər təhsil alanları qiymətləndirərkən sözlərdən istifadə olunurdu. Avropada əsasən üç səviyyədə aparılırdı: aşağı, orta və

yüksək. Daha sonralar təhsil alanları qiymətləndirərkən rəqəmlərdən də istifadə olunmağa başladı.

SSRİ-də qiymətləndirmə XX əsrin ortalarına kimi sözlə aparılıb. Bu zaman “əla”, “yaxşı”, “kafi”, “qeyri-kafi” kimi sözlərdən istifadə edərək, təhsil alanların biliyi qiymətləndirilirdi. 1944-cü ildə SSRİ Nazirlər Sovetinin verdiyi qərara əsasən qiymətləndirmədə beş ballıq sistemə keçid edildi. Lakin bu sistem də kifayət qədər mükəmməl deyildi.

SSRİ dağıldıqdan sonra Azərbaycan yeni təhsil sistemi axtarışında idi. Qeyd etdiyimiz kimi, dünyada vahid təhsil sistemi yox idi və bunun səbəbi isə dünyanın vahid olmaması, müxtəlif dövlətlərin olması idi. Ona görə də hansı təhsil sisteminin daha yaxşı olduğunu demək mümkün deyildir. Hər bir təhsil sistemində problemlər mövcuddur.

Bu dövrdə Azərbaycan çalışırdı ki, Avropaya inteqrasiya etsin və bu təhsildən də yan keçmirdi. Bunun üçün atılan ən önəmli addım Bolonya prosesinə qoşulmaq oldu. Bolonya prosesi təhsil sahəsində çox önəmlidir. Bəs nə zaman və necə yarandı?

İlk dəfə İtalyanın Bolonya Universitetində bu prosesin əsası qoyuldu. 1988-ci il 18 sentyabrda olması planlaşdırılan Bolonya Universitetinin 900 illik yubileyini qeyd etmək üçün 1986-cı ildə digər universitetlərin rektorlarına dəvət göndərildi. Burda əsas məqsəd digər universitetlərlə əlaqələrin yaradılması və vahid Avropa təhsil məkanının yaradılması idi. Keçirilən yubiley mərasimində səksən universitetin rektoru tərəfindən “Universitetlərin Böyük Xartiyası” adlı sənəd imzalanmışdır. Bu sənəd əsasında universitetlər arasında əlaqələr genişləndirildi, inteqrasiya prosesinin əsası qoyuldu. Daha sonra da bir çox yığıncaqlar keçirilmiş və qərarlar qəbul edilmişdir. Bütün bu yığıncaqlar və qərarlar əsasında 19 iyun 1999-cu ildə 30 Avropa ölkəsinin iştirakı ilə Bolonya prosesinin əsası qoyuldu. Bu ölkələr siyahısına “İtalya, Almaniya, Fransa, Birləşmiş Krallıq, Avstriya, Belçika, Bolqarıstan, Çexiya, Danimarka, Estoniya, Finlandiya, Yunanıstan, Macarıstan, İslandiya, Latviya, Lixtenşteyn, Litva, Lüksemburq, Malta, Niderland, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Rumıniya, İrlandiya, Slovakiya, Sloveniya, İspaniya, İsveç və İsveçrə” [54] daxildir. Yerli ədəbiyyatlara nəzər saldıqda görürük ki, 29 ölkənin adı qeyd edilib və bu

siyahıda Lixtenşteynin adına rast gəlmirik. Xarici ədəbiyyatlarda isə hətta Bolonya prosesinin rəsmi internet sahifəsində görürük ki, Lixtenşteyn 1999-cu ildə Bolonya prosesinə qoşulub.

Hər iki ildən bir Avropa ölkələrinin təhsil nazirləri tərəfindən görüşlər keçirilir və problemlər müzakirə olunur, onların həlli yolları təklif edilir. İkinci görüş 19 may 2001-ci ildə Çexiyanın paytaxtı Praqada keçirilmişdir və bu görüş zaman daha üç ölkə müqavilə imzalayaraq bu prosesə qoşulmuşdur. Türkiyə, Xorvatiya və Kipr 2001-ci ildə Bolonya prosesinə qoşulan ölkələrdir. Üçüncü görüş isə 19 sentyabr 2003-cü ildə keçirilmişdir. Yeddi ölkə bu görüşdə Bolonya prosesinə qoşulmuşdur və bu ölkələrə Albaniya, Andorra, Bosniya və Herseqovina, Vatikan, Şimali Makedoniya, Rusya Federasiyası və Serbiya daxildir. Dördüncü görüş 19 may 2005-ci ildə Norveçin Berqen şəhərində keçirilmişdir. Bu görüş zamanı Azərbaycanın Təhsil naziri Misir Mərdanovun imzaladığı müqavilə əsasında Azərbaycan Respublikası 2005-ci ildə Bolonya prosesinə qoşulan ölkələr siyahısına daxil oldu. Həmin ildə Azərbaycandan başqa Ukrayna, Moldova, Gürcüstan və Ermənistan da bu prosesə qoşuldu. Növbəti görüş 2007-ci ildə olmuşdur və Monteneqro Bolonya bəyannaməsini imzalamışdır. Daha sonra 2010-cu ildə Qazaxstan, 2015-ci ildə Belarusya və nəhayət, 2020-ci ildə San Marino Bolonya prosesinə qoşulmuşdur.

Azərbaycan əvvəllər Bolonya prosesinə qoşulmaqda tərəddüd edirdi və təbii ki, bunun bir sıra səbəbləri var idi. Bu səbəblərdən biri də insanların yeniliklərdən qorxması və köhnə üsulların onlar üçün daha asan və rahat olması idi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan bu prosesi izləyir və qərarlarla, yeniliklərlə tanış olurdu.

2005-ci ildə Bolonya prosesinə qoşulduqdan sonra, Azərbaycan bu prosesin tələblərini qarşılamaq, qərarları yerinə yetirmək üçün bir sıra qanunlar qəbul etdi. Bəs bu tələblər nə idi? Bolonya prosesinin əsas tələbləri aşağıdakılardır:

- “kredit sisteminin tətbiqi;
- ikipilləli ali təhsilə keçid;
- təhsilin keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi;
- ixtisasların və diplomların qarşılıqlı tanınması;
- tələbə və müəllim mobilliyinin genişləndirilməsi;

- diploma əlavələrin Avropa ölkələrinin ali təhsil haqqında müvafiq sənədlərinə uyğunlaşdırılması;
- məzunların işlə təminatına nail olunması;
- Avropa təhsil sisteminin cəlbədiciliyinin təmin edilməsi” [9, s.20].

Əvvəllər ikipilləli ali təhsilə keçid edilməsi nəzərdə tutulurdu və bu qərar Bolonya deklarasiyasının imzalandığı zaman verilmişdir. Azərbaycan Bolonya prosesindən əvvəl ikipilləli ali təhsil sisteminə keçid etmişdir. Belə ki, 1991-ci ildə bakalavr dərəcəsinin, 1992-ci ildə isə magistr dərəcəsinin əsası qoyuldu.

2004-cü ildə Berlində Bolonya prosesindəki ikipilləli ali təhsilə keçidin üçpilləli ali təhsilə keçid ilə dəyişdirilməsi və doktorantura dərəcəsinin yaradılması qərara alındı. Azərbaycanda doktorantura dərəcəsinin əsasının qoyulması da Bolonya prosesi ilə bağlıdır. Doktoranturada iki elmi dərəcə var: fəlsəfə doktoru və elmlər doktoru. Əvvəllər fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi elmlər doktoru namizədi adlandırılırdı, sonra isə dəyişdirilmişdir.

Azərbaycanda ali təhsildə kredit sisteminə keçid edilməsi böyük addım idi və bunun Azərbaycan təhsili üçün əhəmiyyəti böyük idi. Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Avropaya inteqrasiya etmək istəyirdi və kredit sisteminin tətbiqi inteqrasiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün geniş imkanlar yaratdı. Bəs kredit sistemi nədir?

“Kredit fənnin mənimsənilməsinə ayrılan vaxtın və ona sərf olunan əməyin ölçü vahididir” [9, s. 47]. Kredit vasitəsilə tələbənin təhsil ili müddətində hansı fənnə nə qədər saat sərf etdiyi məlum olur. Kredit sisteminin iki funksiyası var. Birinci funksiyası dərs yükünün ölçülməsidir, ikincisi isə yığım funksiyasıdır. Tələbə təhsil aldığı müddətdə müəyyən edilmiş qədər kredit toplamalıdır və bu onun yığım funksiyasıdır. Məsələn, bakalavr təhsili alan tələbə dörd il müddətində 240 kredit toplamalıdır və burdan belə bir nəticə çıxır ki, bir semestr ərzində toplamalı olduğu kreditin miqdarı 30-33-ə bərabərdir. 1 kredit isə 30 saatdır və bunun 15 saati auditoriya, 15 saati isə auditoriyadankənar dərslər üçün nəzərdə tutulur. Magistr təhsili alan tələbə isə 120 kredit toplamalıdır ki, diplom ala bilsin.

Kredit sisteminin əsas məqsədi tələbə mobilliyini təmin etməkdir. Bu sistem vasitəsilə tələbələr başqa ölkələrdə də təhsil ala bilər. Bu zaman tələbələr bir semestrlik başqa bir universitetdə təhsil ala və ya bir təhsil dərəcəsini (bakalavr) bitirdikdən sonra ikinci təhsil dərəcəsini (magistr) davam etdirə bilər. Buna ən yaxşı nümunə müştərək və ikili diplomlardır. Müştərək diplomlarda tələbə təhsil aldığı müddətdə ən azı iki universitetdə təhsilini davam etdirə bilər. 1987-ci ildə əsası qoyulmuş Erasmus proqramı dünyada müştərək diplomların verilməsi ilə məşhurdur. İkili diplomlarda isə tələbə bir universitetdə oxuyur, lakin iki universitetin diplomunu alır. Azərbaycanın bir sıra universitetlərində də ikili diplom verən proqramlar, ixtisaslar mövcuddur. Bunlara misal olaraq Bakı Ali Neft Məktəbi ilə Heriot-Vatt Universitetinin, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti ilə Corc Vaşinqton Universitetinin və s. ikili diplom proqramlarını göstərmək olar. Bu proqramlar vasitəsilə tələbə mobilliyi artır, tələbələrin digər ölkələr, onların təhsil sistemi, dili, mədəniyyəti və s. haqqında məlumatları olur. Təbii ki, kredit sistemi olmazsa bu proqramları həyata keçirmək də mümkün olmaz. Həmçinin kredit sistemi vasitəsi ilə tələbə xarici ölkələrdə öz ixtisası üzrə işləmək imkanı əldə edir.

Dünyada təhsildə iki kredit sistemi mövcuddur: Avropa Kredit Transfer Sistemi (ECTS), ABŞ Kredit Sistemi (USCS). Bolonya prosesinə qoşulan bütün ölkələr Avropa Kredit Transfer Sistemindən istifadə edir və bu sistem ilk dəfə XX əsrin 80-ci illərində tətbiq olunmağa başlamışdır. Bəs ABŞ Kredit Sistemi nədir və digər kredit sistemindən nəyi ilə fərqlənir?

ABŞ Kredit Sistemi ilk dəfə XX əsrin əvvəllərində tətbiq olunmağa başlayır. Bu kredit sistemində tələbə semestr ərzində 15-18 kredit qazana bilər. Burdan belə bir nəticə çıxarıyıq ki, tələbə bakalavrda 120-130 kredit, magistr təhsili ərzində isə 30-64 kredit toplaya bilər.

Qeyd etdiyimiz kimi, Avropa Kredit Transfer Sistemində tələbə semestr ərzində 30-33 kredit toplamalıdır. Buradan da aydın olur ki, tələbə əlavə kredit götürmək imkanına malikdir və beləliklə, təhsilini daha tez bitirə bilər. Məsələn, 4 illik bakalavr təhsilini tələbə 3 ilə və ya 3 il 6 aya tamamlaya bilər.

Bu prosesdə də bəzi problemlər ortaya çıxır. Bu problemlərdən biri tələbələrin bu haqda məlumatlandırılmamasıdır. Tələbə əlavə kredit götürə biləcəyini bilmədiyi üçün təhsilini nəzərdə tutulmuş müddətdə tamamlayır, daha erkən tamamlamaq şansını itirir. Universitetlər bu işə ciddi yanaşmalı və tələbələri kredit sistemi barədə ətraflı məlumatlandırmalıdır.

Digər bir problem isə auditoriyadankənar dərslərin düzgün təşkil edilməməsidir. Təbii ki, bu da təhsil prosesinə öz mənfi təsirini göstərir. Bir çox ali təhsil müəssisələrində tələbələrə sərbəst işlər verilir, lakin bunun üzərində çox düşünülür. Auditoriyadankənar dərslərin təşkili zamanı müəllimlər kreativ olmalı və çalışmalıdırlar ki, tələbələr öyrəndiklərini real həyatda tətbiq edə bilsinlər. Çox zaman tələbələr internetdən tapdıqları məlumatları öz düşüncələri, işləri kimi müəllimlərə təqdim edirlər. Bu da tələbələrdə tənbellik yaradır və tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişaf etməsinə mane olur.

“2006-2007-ci illərdə Təhsil Nazirliyinin əsasnaməsinə uyğun olaraq aşağıda göstərilən 10 ali təhsil müəssisəsində bir neçə ixtisas üzrə eksperiment şəklində kredit sistemi tətbiq olunmuşdur:

1. Bakı Dövlət Universiteti;
2. Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti;
3. Azərbaycan Texniki Universiteti;
4. Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti;
5. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti;
6. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti;
7. Bakı Slavyan Universiteti;
8. Azərbaycan Dillər Universiteti;
9. Azərbaycan Tibb Universiteti;
10. Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti.

2006-cı ilin dekabr ayında tətbiq olunan kredit sistemində qarşıya çıxan problemləri və çətinlikləri müəyyən etmək və bu sistemin vəziyyətini təhlil etmək üçün Təhsil Nazirliyinin təşəbbüsü və UNESCO-nun dəstəyi ilə “Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrində kredit sisteminin tətbiqi” mövzusunda milli seminar

keçirilmişdir. Bu seminarda Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrində tətbiq olunan kredit sistemi təcrübəsi geniş təhlil olunmuşdur” [9, s.205].

2007-2008-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kredit sisteminin tətbiq edildiyi ali təhsil müəssisələrinin sayı iyirmi birə çatmışdır.

Bolonya prosesinin əsas tələblərindən biri də diploma Avropa əlavəsinin verilməsi idi. Bu sənəd YUNESCO tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Diploma Avropa əlavəsinin verilməsində əsas məqsədlərdən biri məzunlar üçün iş imkanlarının yaradılmasıdır. Belə ki, bu sənəd vasitəsilə tələbələr daha asan iş tapa bilirlər. Digər bir səbəb isə ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və mobilliyin təmin olunması idi.

“Diplom əlavəsinin modeli səkkiz bölmədən ibarətdir:

1. ixtisas dərəcəsini alan şəxs haqqında məlumat;
2. ixtisas dərəcəsi haqqında məlumat;
3. ixtisas dərəcəsinin səviyyəsi haqqında məlumat;
4. təhsilin məzmunu və alınan nəticələr haqqında məlumat;
5. ixtisas dərəcəsinin funksiyaları haqqında məlumat;
6. əlavə məlumatlar;
7. milli təhsil sistemi haqqında məlumat;
8. diploma əlavənin təsdiqlənməsi” [53].

Diploma Avropa əlavəsi pulsuz şəkildə ali təhsil müəssisəsi və ya Təhsil Nazirliyi tərəfindən verilir. Bu sənəd ali təhsil müəssisəsinin mənsub olduğu ölkənin dilində və ya geniş yayılmış Avropa dillərindən birində, əsasən ingilis dilində doldurulur.

Diploma Avropa əlavəsində tələbəyə hansı fənlərin tədris edildiyi və hər fənnədən neçə bal topladığını görmək mümkündür. Bununla da tələbənin təhsili haqqında müəyyən qədər fikir əldə edilə bilər.

Keyfiyyət təhsildə ən başlıca məqsədlərdən və problemlərdən biridir. Keyfiyyətli təhsil əldə etmək bir o qədər də asan deyil, lakin təhsil prosesinin hər zaman əsas məqsədi bu olmuşdur. Bolonya prosesində də bu məsələyə toxunulur, hətta bu haqda geniş müzakirələr aparılır.

Azərbaycanda keyfiyyətin təmin edilməsi üçün atılan ən böyük addımlardan biri Təhsil Nazirliyi nəzdində Təhsildə Keyfiyyət Təminatı Agentliyinin yaradılması olmuşdur. Həmçinin hər universitetin nəzdində monitoring və keyfiyyətə nəzarət şöbələri yaradılmışdır.

Əslində Bolonya prosesində alınan bütün qərarlara baxsaq görərik ki, bunların əsasında tələbəyə keyfiyyətli təhsilin verilməsi durur. Bunlardan biri də ömürboyu təhsildir.

Təhsil sistemi elə qurulmuşdur ki, tələbələr bir dərəcəni bitirdikdən sonra digərinə davam edirlər. Beləliklə, tələbələr ömürləri boyunca təhsil almağa davam edirlər və özlərini inkişaf etdirirlər.

Bolonya prosesinin tələblərindən biri təhsilin keyfiyyətinin gücləndirilməsidir. Bunun üçün qiymətləndirməyə xüsusi diqqət yetirilir. Qiymətləndirmə dedikdə sadəcə tələbənin biliyinin qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulmur, burada bütünlüklə təhsil prosesi qiymətləndirilir.

Qiymətləndirmə və keyfiyyətə yeddi nəzarət tipi var:

- fənnin qiymətləndirilməsi;
- proqramın qiymətləndirilməsi;
- proqramın akkreditasiyası;
- institusional akkreditasiya;
- institusional audit;
- fənnin etalon müqayisəsi;
- proqramın etalon müqayisəsi.

Bunların içərisində akkreditasiya təhsil prosesində xüsusi rol oynayır. Azərbaycan Respublikasında olan bütün ali təhsil müəssisələri dörd ildən bir akkreditasiyadan keçməlidir. Akkreditasiyanın tələblərinə cavab verməyən təhsil müəssisələri bağlanmalıdır, lakin son zamanlarda bu proses zamanı bir sıra problemlər qarşıya çıxır. Bəzi ali təhsil müəssisələrinin akkreditasiyadan keçməməsinə baxmayaraq öz fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Hal-hazırda araşdırsaq görərik ki, bir çox təhsil müəssisələri akkreditasiyanın tələblərinə cavab vermir.

“Akkreditasiya – ali təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin qəbul olunmuş dövlət təhsil standartlarına və digər normativ hüquqi aktların tələblərinə uyğunluğunun yoxlanılması məqsədilə aparılan və ali təhsil müəssisəsinin statusunun, keyfiyyətinin minimal standartlara cavab verməsini və qorumasını təmin etmək üçün istifadə olunan bir prosedurdur. Ali təhsil müəssisəsinin öz fəaliyyətinə və ya tədris etdiyi təhsil proqramlarına hüquqi təminat əldə etməsi üçün akkreditasiyadan keçməsi şərtidir.

Ali təhsil müəssisələrinin akkreditasiya qiymətləndirilməsi təqdim olunan sənədlərin araşdırılması, təhlil edilməsi və məlumatların üzləşdirilməsi nəticələri, eyni zamanda müəssisənin əməkdaşları ilə yerində və ya məsafədən keçirilmiş müsahibələrin əsasında aparılır.

Akkreditasiya qaydaları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 14 dekabr tarixli, 493 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir” [69].

Azərbaycan Respublikasında akkreditasiya prosesini 2019-cu ildə Təhsil Nazirliyi nəzdində yaradılmış Təhsildə Keyfiyyət Təminatı Agentliyi həyata keçirir.

Bolonya prosesində qarşıya qoyulmuş məqsədlərdən biri də təhsilin modernləşdirilməsidir. Dünya günü-gündən inkişaf edir və bu da öz növbəsində təhsilə təsir edir. Təhsildə modernləşmə dedikdə daha çox yeni üsullardan, texnologiyalardan istifadə nəzərdə tutulur.

Ali təhsil müəssisəsi yeni texnologiyalarla təchiz olunmalıdır və elə bir şərait yaradılmalıdır ki, tələbələr bunlardan rahat istifadə edə bilsin. Ən önəmli avadanlıqlardan biri də proyektordur. Təhsil müəssisələrində sinif otaqlarının hər biri proyektorlarla təchiz olunmalıdır ki, tələbələr dərslərini yaxşı şəkildə keçə bilsinlər. Bəzi fənlər elə təşkil edilir ki, proyektor olmadan onların tədrisi mümkün olmur. Buna misal olaraq Azərbaycan Dillər Universitetində keçirilən “Filmlər vasitəsilə ingilis dili” fənnini göstərmək olar. Adından da göründüyü kimi, bu fənnə film izləyərək ingilis dili öyrədilir və filmi izləmək üçün mütləq ki, proyektora ehtiyac var. Bu ali təhsil müəssisəsində proyektorlarla təchiz edilmiş sinif otaqlarının sayı az olduğu üçün çox zaman problemlər ortaya çıxır. Bəzən bu fənni proyektor olmadığı

üçün müəllim kompüter vasitəsilə tədris etməyə çalışır, lakin sonda keyfiyyətli təhsil əldə etmək mümkün olmur.

Təhsil müəssisələrində kitabxana və onun strukturu çox önəmlidir. Kitabxana tələbələr üçün əlçatan olmalıdır və əsrin tələblərinə uyğun olaraq elektron forması yaradılmalıdır. Həmçinin bu kitabxanalar zəngin olmalıdır, yəni burada müxtəlif dillərdə olan kitablar mövcud olmalıdır. Həmçinin kitabxana elə olmalıdır ki, tələbə özü kitablara baxaraq istədiyini seçsin və əgər istəyərsə, kitabı orada oxuya bilsin. Hal-hazırda bəzi təhsil müəssisələrində kitabxanaların strukturu bu cəhətdən düzgün qurulmamışdır. Belə ki, tələbələr istədikləri kitabın adını kitabxanaçıya deyir və o, kitabı axtarıb tapdıqdan sonra öz qeydlərini aparıb tələbəyə verir. Burda belə bir problem yaranır ki, tələbə kitablara qarşı çox həvəssiz olur. Bəzən tələbə bədii kitab götürmək istəyir, lakin hansını seçəcəyinə qərar verə bilmir. Tələbələrin kitabxanada kitablara baxaraq, öz zövqlərinə uyğun olanını seçməsi daha çox məqsədə uyğundur. Bundan əlavə bəzi universitetlərdə kitabı götürdükdən sonra oturub oxumaq üçün yer yoxdur. Azərbaycan Dillər Universitetinə baxsaq görürük ki, iki nömrəli korpusda tələbələrin kitabxanadan istifadəsi üçün çox gözəl şərait yaradılmışdır. Həmçinin oxu zalı da təşkil edilmişdir, lakin əsas korpusda bunların heç birini görmək mümkün deyil. Çalışmaq lazımdır ki, tələbələr üçün bütün korpuslarda bu şərait yaradılsın.

Başqa bir problem isə şənbə və bazar günləri qeyri-iş günləri olduğu üçün bəzi təhsil müəssisələrinin bağlı olmasıdır. Beləliklə, tələbələr bu günlərdə kitabxanadan istifadə edə bilmir və bu da onların təhsil prosesinə mənfi təsir göstərir. Bu zaman iki universiteti qarşılaşdırsaq daha yaxşı anlayarıq. Azərbaycan Tibb Universitetində şənbə günləri də kitabxanadan istifadə mümkündür və tələbələr çox zaman dərslərini burada edirlər. Azərbaycan Dillər Universitetinə baxdıqda isə tam əksini görürük. Çox zaman Şənbə günləri universitet bağlı olur, açıq olduqda belə kitabxana fəaliyyət göstərmir.

Qeyd etdiyimiz kimi, ali təhsil müəssisələrinin yeni texnologiyalarla təmin edilməsi önəmlidir, lakin bunlardan istifadə etməyi bacaran müəllim kollektivinə ehtiyac var. Bəzi müəllimlər yeni texnologiyalardan istifadə etməyi bacarmır və öyrənməyə də həvəs göstərmir. Təbii ki, bu da təhsil prosesində bəzi problemlər

yaradır. Hətta bu müəllimlər ənənəvi üsullarla dərs keçməyə üstünlük verirlər. Belə müəllimlər yeniliklərə açıq deyillər və yeni üsullardan istifadə etməkdən çəkinirlər və də qorxurlar. Ali təhsil müəssisələri bütün müəllimlər üçün təlimlər təşkil etməli və müəllimləri yeni texnologiyalardan istifadə etməyə həvəsləndirməlidir.

Texnologiyanın həyatımızdakı rolu danılmazdır və bunun əhəmiyyətini ən çox da 2020-ci ildə Covid-19 virusunun geniş vüsət aldığı zaman gördük. Bildiyimiz kimi, 2020-ci ildə həmçinin II Qarabağ müharibəsi baş verdi və bu iki səbəbə görə bütün təhsil müəssisələri distant təhsilə keçməli oldu. Bu zaman texnologiyanın həyatımızdakı rolunu daha yaxşı görmüş olduq. Bütün dərslər onlayn şəkildə bir sıra tətbiqlər vasitəsilə həyata keçirilirdi. Təbii ki, texnologiyalarla işləməyi bacarmayan müəllimlər üçün bu proses çox çətin idi. Buna görə də bir çox insan onlayn dərslərin nəticəsində keyfiyyətli təhsilin əldə edilmədiyini düşünürdü.

Bolonya prosesinin tələblərindən biri də tələbəyönümlü təhsilə üstünlük verilməsidir. İlk dəfə 2007-ci ildə London görüşündə Təhsil Nazirləri bu haqda müzakirələr aparmış və qərar qəbul etmişlər. Bəs tələbəyönümlü təhsil nədir? Kember “A reconceptualisation of the research into university academics conceptions of teaching” kitabında göstərir ki, təhsildə iki yanaşma var: müəllimyönümlü və tələbəyönümlü. Kember bir çox yazıcının da görüşlərini təsdiqləyərək və dəstəkləyərək deyirdi ki, “tələbəyönümlü təhsildə biliyin mənimsənilməsi prosesini tələbə planlaşdırır və burada mühazirə deyən insan informasiyanı ötürəndən çox öyrənməyin vasitəçisi olur” [32, s. 255].

Müəllimyönümlü təhsildə təhsil prosesini müəllim idarə edir və bunun aktiv iştirakçısı olur. Burada tələbə qətiyyən bu prosesə müdaxilə edə bilmir. Tələbənin təhsil prosesində rolu tamaşaçı kimidir və passiv rol oynayır. Belə ki, təhsil alan biliyi hazır şəkildə qəbul edir və tədqiqatçılıq bacarıqlarını inkişaf etdirmir. Həmçinin müəllim dərsi öz maraqlarına uyğun planlaşdırır və burada tələbənin fikrinə önəm verilmir. Müəllimyönümlü təhsil prosesində hər iki tərəf uduzur, çünki müəllim hazır biliyi təqdim etməklə özü də heç nə öyrənmə bilmir. Bolonya prosesinin tələbinə əsasən bu prosesdə həm öyrənmə, həm də öyrətmə olmalıdır, buna görə də, şagirdyönümlü təhsilə üstünlük verilir.

Rocers tələbəyönümlü təhsil üçün vacib ilkin şərti belə müəyyən edir: “Müəyyən situasiyada avtoritet fiqur kimi qəbul edilən lider və ya şəxs öz daxilində və başqaları ilə münasibətində kifayət qədər güvənlidir, çünki digərlərinin özü haqqında fikirləşmə və özü üçün öyrənmə qabiliyyətinə inanır” [42].

Rocersin tələbəyönümlü təhsil haqqındakı idealarını şərh edən Burnard öyrənmə sahəsində seçimi belə ifadə edir: “Tələbələr ancaq nə oxumaq istədiklərini deyil, həmçinin necə və niyə bu mövzunu öyrənməyin maraqlı olacağını qərar verməli və seçim etməlidirlər” [19, s. 241]. Həmçinin o, tələbələrin dünyanı qavramasının vacib olduğuna inanan Rocersin fikirlərini vurğulayırdı. Buna görə də, Burnard düşünürdü ki, tələbələrin təhsil prosesində seçim haqqı olmalıdır. Əgər təhsil alanların dünyanı düzgün şəkildə təhlil etmələri və qavramaları istənilirsə, onlara icazə verilməlidir ki, istədikləri mövzunu, onları maraqlandıran və real həyatda onlara kömək edə biləcək mövzuları seçsinlər.

Digər yazıçıların da fikirlərinə baxsaq və bu fikirləri ümumiləşdirsək, görərik ki, tələbəyönümlü təhsil aşağıdakı prinsipləri özündə cəmləşdirir:

- passiv öyrənmədən daha çox aktiv öyrənməyə üstünlük verilməsi;
- dərin öyrənmə və anlamanın vurğulanması;
- tələbələrin məsuliyyətliliyinin və cavabdehliyinin artırılması;
- təhsil alanda sərbəstlik hissəsinin artırılması;
- müəllim və tələbə arasında qarşılıqlı asılılığın yaradılması;
- müəllim və tələbə münasibətlərində qarşılıqlı hörmətin olması;
- həm müəllimin, həm də tələbənin öyrənmə və öyrətmə prosesinə refleksiv yanaşması.

Müəllimyönümlü təhsildə tələbə hazır biliyi qəbul edir və bu biliyi çox qısa müddət üçün yaddaşda saxlayır. Daha sonra təhsil alan biliyi unudur və ya tam olaraq xatırlamır, bunun səbəbi səthi öyrənmədir. Şagirdyönümlü təhsildə isə dərin öyrənmə prosesi baş verir və tələbə öyrəndiyi biliyi asanlıqla xatırlayır. Bunun ən əsas səbəbi isə tələbənin biliyi hazır şəkildə qəbul etməməsi, bunun əvəzinə tədqiqatlar aparması, başqaları ilə fikir mübadiləsi etməsi və daha bir çoxudur.

İnsan beyni və orada baş verən proseslər çox mürəkkəbdir. Ona görə də, bu prosesi anlamaq üçün insan beynini kompüter ilə qarşılaşdırsaq daha aydın olar. Kompüterdə daimi yaddaş HDD və SSD-dir, RAM isə müvvəqəti yaddaşdır. Açdığımız hər bir proqram və ya pəncərə RAM-da yadda saxlanılır, lakin kompüterini söndürdükdə yaddaşda olan bütün informasiyalar silinir. Daimi yaddaşda saxladığımız informasiyalar isə qorunub saxlanılır. Buradan da göründüyü kimi, təhsildə dərin öyrənməyə üstünlük verilsə daha yaxşı nəticə əldə edilir. Təhsil prosesində səthi öyrənmədən istifadə edildikdə isə, sonda keyfiyyətli təhsil əldə etmək mümkün olmur.

Tələbələrdə sərbəstlik hissinin artırılması çox vacibdir, çünki bununla tələbələrin məsuliyyətliliyinin və cavabdehliliyinin artırılmasına nail olunur. Həmçinin tələbədə tənqidi düşüncəni, düzgün qərar vermə qabiliyyətini formalaşdırır və inkişaf etdirir. Tələbə hər hansı bir addımı atmazdan əvvəl fikirləşməli olur, əgər yanlış bir qərar verərsə bütün məsuliyyət onun üzərinə qalır. Ona görə də tənqidi düşüncədən istifadə edir və düzgün qərar verməyə çalışır. Bu, bir növ tələbəni gələcəyə, real dünyaya hazırlayır. Bəs təhsil alana azadlıq verilməsi təhsildə problemlər yaratmır mı? Əlbəttə, bəzən tələbəyə çox azadlıq verildiyi üçün problemlərlə qarşılaşırıq. Bu səbəbdən bu sərbəstliyin də bir həddi olmalıdır və müəllim bunu düzgün şəkildə müəyyənləşdirməlidir. Əgər tələbəyə çox azadlıq verilərsə, təhsil alan bundan sui-istifadə edə bilər.

Müəllim və tələbə hər zaman bir-birilərinə hörmətlə yanaşmalıdırlar. Müəllim çalışmalıdır ki, lazım olduqda təhsil alan üçün dost olsun. Tələbələr səmimi olan, onlara yaxşı davranan, onlarla maraqlanan, problemləri olduqda onlara tövsiyələr verə bilən – bir sözlə ehtiyac yarandıqda onlarla dost münasibəti qura bilən müəllimi sevirlər və hörmətlə yanaşırlar. Çox zaman tələbələr psixoloji problemlər yaşayırlar, bu ailə ilə, dostlarla və ya başqaları ilə əlaqəli ola bilər. Bu zaman müəllim psixoloq olmalıdır və daha sonra isə dost nəvazişi ilə tələbəyə yaxınlaşmalıdır. Əlbəttə ki, bunun da bir həddi olmalıdır. Müəllimliklə dostluq arasında çox incə çizgi var və müəllim daim bunlar arasındakı balans qoruyub saxlamalıdır. Tələbələrlə çox yaxın olduqda, bu balans qorunmadıqda bir müddətdən sonra tələbə müəllimi dost olaraq

sevir, lakin müəllim olaraq görmür və də hörmət qoymur. Məsələn, tələbə yaxın olduğu müəllimin verdiyi ev tapşırığını etmir və bundan narahat da olmur. Təhsil alan düşünür ki, yaxın olduqları üçün müəllim onu danlamayacaq və şikayət etməyəcək. Bu da öz növbəsində təhsil prosesinə mənfi təsir göstərir.

Digər bir prinsip isə müəllim və tələbənin öyrənmə və öyrətmə prosesinə refleksiv yanaşmasıdır. Təhsil prosesində hər iki tərəf həm öyrənməli, həm də öyrətməlidir. Bəzi müəllimlər düşünür ki, onlar hər şeyi bilirlər və tələbələrə öyrənmə biləcəkləri heç nə yoxdur. Hətta bəziləri tələbələrə nə isə öyrənməyin onlar üçün ar olduğunu düşünür, özlərinin mükəmməl olduğunu iddia edirlər. Belə olduqda təhsil prosesi səmərəsiz olur və bu tələbə ilə müəllim arasındakı münasibətə də mənfi təsir göstərir. İnsan nə qədər öyrənsə də, yenə də bütün məlumatları, bilikləri əldə edə bilmir.

Tələbəyönümlü təhsildə qiymətləndirmə prosesi də müəllimyönümlü təhsildəkindən bir qədər fərqlidir. Bu prosesdə də tələbə aktiv iştirak edir, hətta tələbə özü özünü qiymətləndirir. Tələbəyönümlü təhsil prosesinin digər komponentləri kimi qiymətləndirmədə də tələbələrə azadlıq, sərbəstlik verilir və bir az onlara məsuliyyət yüklənir. Əslində bu da onları bir növ gələcəyə, real dünyaya hazırlayır. Tələbə özünü və başqalarını necə, hansı meyarlara əsasən qiymətləndirməli olduğu haqda az da olsa məlumat əldə edir. Həmçinin bu proses tələbədə özünə güvən də aşılayır.

Tələbəyönümlü qiymətləndirmə müəyyən keyfiyyətlərə, xüsusiyyətlərə malikdir:

- fərdiləşdirmə;
- öyrənməyə və inkişafa yönəlmiş;
- həvəsləndirici;
- aktiv öyrənmənin tənzimlənməsi prosesinə tələbələrin də daxil edilməsi;
- müxtəlif auditoriyalar üçün məlumatlandırıcı və faydalı olması.

Tələbəyönümlü qiymətləndirmənin birinci və ən aşkar xüsusiyyəti fərdiləşdirmədir. Təbii ki, tələbəyönümlülükdən danışılırsa mütləq ki, tələbənin ehtiyacları, maraqları və güclü tərəfləri mərkəzdə durmalıdır. Fərdiləşdirilmiş qiymətləndirmə müxtəlif qiymətləndirmə hədəflərini, tapşırıqları, tələbələrin təhsil

prosesində rəylərlə təmin olunması (fərdi və ya qrup olması fərq etmir) və öyrənmə ilə öyrətmə prosesinin ehtiyac kimi tənzimlənməsidir.

Tələbəyönümlü qiymətləndirmə həmçinin öyrənməyə və inkişafa diqqət göstərir və tələbələrin biliyini ölçüb bu haqda məlumat verir. Bu növ qiymətləndirmə təhsil alanların özlərinə, onların müəllimlərinə və başqalarına tələbələrin özlərini inkişaf etdirmək və hədəflərinə çatmaq üçün nə etməli olduqları ilə bağlı faydalı rəylə təmin edir. Tələbəyönümlü qiymətləndirmənin bu xüsusiyyəti formativ qiymətləndirmənin müasir konsepsiyalarını əks etdirir, belə ki, bu prosesdə sadəcə qiymətləndirmə, sıralama deyil, öyrənmək də həyata keçirilir.

Bundan əlavə, tələbəyönümlü qiymətləndirmə təhsil alanların özlərinin inkişafı üçün qarşılarına məqsədlərin qoyulması, bu məqsədlərə çatmaq üçün gördükləri fəaliyyətin monitorinqinin aparılması və bu prosesdəki boşluqların necə müəyyən edilməsini təmin edən aktiv öyrənməni əhatə edir.

İnsanları ən çox heyrləndirən xüsusiyyət həvəsləndirici olmasıdır, çünki qiymətləndirmə dedikdə bir çox insanın ağlına motivasiya deyil, narahatlıq gəlir. Tədqiqatlar da göstərir ki, qiymətlər motivasiyanın artması və aşağı nailiyyətlərlə birbaşa əlaqəlidir. Yüksək qiymət aldıqda tələbə həvəslənir və oxumaq, öyrənmək, özünü inkişaf etdirmək istəyir. Əksinə olduqda, yəni təhsil alan aşağı qiymət aldıqda isə həvəsdən düşür və bəzən bu səbəbə görə təhsilini davam etdirməyənlər də olur.

XXI əsrin əsas tələblərindən biri də tələbələrin öz öyrənmə proseslərini özlərinin tənzimləməsidir və bu uğurlu karyeraya aparıb çıxardır. Tələbəyönümlü qiymətləndirmənin bir çox üsulları var və buna misal olaraq portfolionu, qrup işlərini, layihələri, bacarıqları və səriştələri, özünüqiymətləndirməni və s. göstərmək olar.

Portfolio hal-hazırda bir sıra ali məktəblərdə də istifadə olunur və daha çox elektron versiyasına üstünlük verilir. Bəzi universitetlərdə isə hələ də bu üsula müraciət olunmur və əlbəttə ki, bu da təhsil prosesinə öz mənfi təsirini göstərir.

II FƏSİL

ALİ TƏHSİLDƏ KEYFİYYƏT TƏMİNATI MƏSƏLƏLƏRİ

2.1. Keyfiyyətin qiymətləndirməyə təsiri

Qədim dövrlərdən keyfiyyət anlayışı alimlərin marağını cəlb edirdi. Son dövrlərdə isə bu anlayış bütün sahələrdə mərkəzdə durur. Hər hansı bir fəaliyyət zamanı keyfiyyət əldə edilirsə, bu onu göstərir ki, fəaliyyət göstərilən sahədə uğur əldə edilib.

Keyfiyyət hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən əsas göstəricilərdən biridir. Bu səbəbdən, bütün dövlətlər keyfiyyətə önəm verir və hər bir fəaliyyətdə qarşılarına məqsəd olaraq keyfiyyət əldə etməyi qoyurlar. Təhsil sahəsi də bundan yan keçmir.

Bildiyimiz kimi, hər bir fəaliyyət sahəsində mütləq şəkildə qarşıya məqsəd qoyulur və keyfiyyət bu məqsədə hansı səviyyədə və necə nail olunmasıdır. Təhsili düzgün idarə etmək üçün və sonda keyfiyyət əldə etmək üçün bir sıra islahatlar keçirilir. Bunun əsas səbəblərindən biri də təhsilin daim inkişaf etməsi və dəyişilməsidir.

İslahatlarda iki əsas məqsəd ola bilər: təhsildə köklü dəyişikliklər etmək və ya bəzi məsələlərdə qismən dəyişikliklərin edilməsi.

Köklü dəyişiklərin edilməsi çox çətin və ağır prosesdir. İlk olaraq bu proses düzgün planlaşdırılmalıdır, bundan əlavə bu dəyişikliklər digərləri tərəfindən qəbul olunmalıdır. Hər bir fərd dəyişməyi xoş qarşılamır, hətta bu prosesdə problemlər yaranır. Ona görə də elə planlamaq və həyata keçirmək lazımdır ki, heç bir çətinlik yaranmasın bu prosesdə.

Azərbaycan Respublikasında təhsillə bağlı bir sıra islahatlar həyata keçirilmişdir. Burada əsas məqsəd Avropa məkanına daxil olmaq idi və ən böyük addım isə Bolonya prosesinə qoşulmaq olmuşdur. Bolonya prosesinin isə ən birinci tələbi təhsildə keyfiyyətin əldə olunmasıdır. Verilən bütün qərarlar, həyata keçirilən fəaliyyətlər, islahatlar bu məqsədə xidmət edir.

Hətta Bolonya prosesində elə bir sistem yaradılmışdır ki, bununla müəyyən bir ali təhsil müəssisəsində keyfiyyətin dərəcəsini yoxlamaq mümkündür. Bu sistem akkreditasiyadır. Digər fəsildə qeyd etdiyimiz kimi, akkreditasiya dörd ildən bir keçirilir və təhsil prosesinin hər tərəfli yoxlanılmasına nəzarət edir. Əgər nəticələr standartlara uyğun deyilsə, həmin ali məktəbə bir şans verilir və nəticə yenə eyni olaraq qalarsa universitetin fəaliyyəti dayandırılır.

Nəyə görə ali təhsil müəssisələri keyfiyyət əldə etmək istəyir? Ali məktəblər arasında rəqabət var mı? Əgər ali məktəblər arasında rəqabət varsa, bu onların fəaliyyətinə necə təsir edir?

Əlbəttə ki, bütün ali təhsil müəssisələri istəyər ki, yüksək nəticələri olan tələbələr onları seçsin. Təhsil alanlar da öz növbəsində keyfiyyətli təhsil verən təhsil müəssisəsini seçməyi hədəfləyir. Ən yaxşı təhsil verən ali məktəblərin reytingi yüksək olur.

Azərbaycan Respublikasındakı ali təhsil müəssisələrinə nəzər yetirsək görürük ki, tələbələrə ən keyfiyyətli təhsil təklif edən ali məktəblər siyahısına Azərbaycan Diplomatika Akademiyası, Bakı Ali Neft Məktəbi, Xəzər Universiteti, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti və s. daxildir. Bu universitetlərdəki təhsil prosesini planlaşdırarkən, təşkil edərkən xarici universitetlərin təcrübəsindən kifayət qədər istifadə olunmuşdur.

Hətta bəzi ixtisaslar üzrə ikili diplom verən proqramlar tərtib olunmuşdur. Bakı Ali Neft Məktəbi ilə Corc Vaşinqton Universitetinin əməkdaşlığını misal göstərmək olar. Bu əməkdaşlıq “Neft və qaz mühəndisliyi” ilə “Kimya mühəndisliyi” ixtisasında təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulub.

Bir neçə ali məktəbdə isə ikili diplom verməyə belə, hər hansı bir xarici universitetin tədris proqramı ilə təhsil prosesinin təşkil olunduğu qeyd olunur. Buna misal olaraq, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetində tədris olunan “İnformasiya texnologiyaları” ixtisasıdır və burada Corciya Dövlət Universitetinin təhsil proqramından istifadə olunur.

Rəqabət sadəcə hər ölkənin daxilində fəaliyyət göstərən ali məktəblər arasında baş vermir, bu rəqabət bütün dünyada mövcud olan ali təhsil müəssisələri arasındadır.

Hər il ali məktəblərin reytinglərini sıra ilə göstərən jurnal dərc olunur və burada sadəcə onlardan yüzünün adı siyahıya daxil edilir. Bütün ali təhsil müəssisələri can atır ki, bu siyahıya daxil ola bilsin və təbii ki, bunun üçün də ən önəmli amil keyfiyyətdir. Siyahıdakı ilk sıralara nəzər yetirsək Oksford Universiteti, Harvard Universiteti, Stanford Universiteti və Kembric Universitetinin adlarının qeyd olunduğunu görürük. Bu universitetlər bütün dünyada keyfiyyətli təhsili ilə tanınır.

Bu siyahıya adını daxil etmək istəyən universitetlər yeddi ünsürə fikir verməli və onları maksimum dərəcədə yaxşı təşkil etməli, həmçinin nəzarət etməlidir. Bu yeddi ünsür aşağıdakılardır:

1. “təhsil və tədrislə əlaqəli olan bütün plan və proqramlar;
2. təhsil alanlar və tələbə həyatının təşkili;
3. alimlər və müəllimlik fəaliyyəti;
4. təhsil siyasəti, tədrisin ciddiliyi, mühit;
5. fiziki və maddi qaynaqlar;
6. kitabxana;
7. fəaliyyət və inkişaf planları” [74].

Keyfiyyətin təmin olunmasında ən önəmli amillərdən biri də standartlardır. Standart sözünün iki mənası var və bunlar bir-birindən tamamilə fərqli mənalara malikdir. Birinci mənada standart adi, normal deməkdir. İkincində isə mükəmməllik, yüksək mərtəbə kimi mənaları ifadə edir.

Azərbaycan Respublikasında təhsil standartları Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilir və həmçinin lazım olduqda dəyişikliklər edilir. İlk dəfə 1999-cu ildə standartlar müəyyənləşdirilmiş və bu haqda qərar qəbul olunmuşdur. Daha sonra bir neçə dəfə dəyişikliklər edilmişdir. Qəbul olunmuş sənəddə də qeyd olunur ki, bu standartlar beş il müddətinə qüvvədədir.

Ən son təhsil standartlarında dəyişikliklər Baş Nazir Əli Əsədov tərəfindən 29 sentyabr 2020-ci ildə 361 nömrəli qərarla edilmişdir.

Təhsil müəssisəsi bu standartlar əsasında idarə edilir və bu standartları özündə əks etdirən sənəd ali məktəblər üçün bir növ konstitusiyaya rolunu oynayır. İdarəçi və

ya müəllim hər hansı bir fəaliyyətdə tərəddüdə düşdükdə bu sənəd əsasında nəyi necə etməli olduğunu asanlıqla aydınlaşdırı bilər.

Ali təhsil müəssisəsinin bu standartlar əsasında idarə edilməsi yüksək keyfiyyətli təhsil prosesinə gətirib çıxarır. Akkreditasiya prosesi də məhz bu standartlar əsasında aparılır. Bəs bu sənəddə nələr qeyd olunur?

Dövlət təhsil standartları sənədində ali təhsil müəssisəsinin infrastrukturundan, maddi-texniki və tədris bazasından, idarə olunmasından, təhsil alanların əldə etdiyi nailiyyətlərin monitorinqinin aparılmasından və qiymətləndirilməsindən və s. bəhs olunur.

Bir çox müəssisələr infrastrukturun önəmsiz olduğunu düşünür və standartlara əməl etmir. Əslində isə tələbələrin təhsilinə təsir edən amillərdən başlıcası ali məktəbin infrastrukturudur. Burada otaqların ölçüləri, divarların rəngi, dizaynı və s. nəzərdə tutulur. Sinif otaqları, auditoriyalar geniş və işıqlı olmalı, rəngləri isə elə seçilməlidir ki, tələbələrdə xoş əhval-ruhiyyə yaratsın.

Burada ən əsas sual keyfiyyətin kim və ya kimlər tərəfindən ölçüldüyüdür. Keyfiyyətin ölçülməsində üç namizəd özünü göstərir: dövlət, müəssisənin özü, təhsil haqqında qərar verməyə səlahiyyəti olan hər hansısa bir qurum.

İlk olaraq ali təhsil müəssisəsi özü özünün monitorinqini aparır və qiymətləndirmə edir, keyfiyyəti ölçməyə çalışır. Ölçmə apararkən dövlət təhsil standartlarına, təhsil müəssisəsinin təhsil siyasətinə nə dərəcədə əməl edildiyini araşdırır. Öz fəaliyyətinə tənqidi yanaşır, mənfi və müsbət cəhətlərini araşdırıb tapır. Müsbət cəhətləri daha da inkişaf etdirməyə çalışır, mənfi tərəflərində isə problemin nə olduğunu, həlli və inkişaf yollarını aydınlaşdırır.

Təhsil müəssisəsindən sonra isə dövlət və ya təhsillə bağlı bir qurum keyfiyyəti ölçməyə çalışır. Bu zaman atdıqları ilk addım ali məktəbin daxili dəyərləndirməsini təhlil etmək olur. Bu prosesin obyektivliyini, əhatə dairəsinin genişliyini, dərinliyini qiymətləndirməyə çalışırlar və bir çox hallarda tələbələr, müəllimlər, rəhbərlik, inzibati işçilər və başqaları arasında sorğular keçirirlər.

Təhsildə Keyfiyyət Təminatı Agentliyi mütəmadi olaraq anonim şəkildə sorğular keçirir və əldə edilən cavabları təhlil edir. Bütün əldə edilən informasiyaları,

sənədləri təhlil etdikdən sonra, dövlət və ya qurum fikir yürütməyə başlayır. Həmçinin yardıma etmək üçün əlindən gələni edirlər. Əgər bu ali təhsil müəssisəsi dövlətdirsə, o zaman həmin ali məktəbin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi təklif olunur. Təklif qəbul olunduğu halda büdcə haqqında müzakirələrə başlayırlar. Əgər bu ali məktəb dövlət deyildirsə, özəl təhsil müəssisəsidirsə, o zaman dövlət tərəfindən böyük güzəştə kredit təklif olunur. Bu kredit təklifi yalnız ali məktəbə deyil, tələbələrə də aiddir.

Ali təhsil müəssisələrində keyfiyyəti ölçmənin başqa bir yolu isə tələbənin tədris intervalının başlanğıcındakı biliyi ilə bu intervalın sonundakı biliyin qarşılaşdırılmasıdır. Bəzi universitetlər savadlı tələbəni qəbul edir, lakin tədris intervalı boyunca təhsil alana heç bir bilik vermir. Buna görə də sonda alınan nəticə ilə başlanğıc bilik arasında demək olar ki, fərq olmur. Hətta bu fərq mənfiyə doğru da gedə bilər.

Digər universitetlər isə çox bilikli olmayan tələbələrə qəbul edir və onlara fənləri müasir proqramlar vasitəsilə, texnologiyanın köməyi ilə tədris edir. Beləliklə, yüksək səviyyəli mütəxəssis yetişdirir. Təbii ki, bu ali məktəbin reytingi də yüksək olur.

Ali təhsil müəssisələri bir növ süzgəc rolunu oynayır və təhsil alanlar məzun olarkən bu süzgəclərdən keçməlidirlər. Əgər keçə bilməzlərsə, məzun ola bilmirlər. Bu süzgəclərin meyarları dövlət təhsil standartlarının və təhsil müəssisəsinin təhsil siyasəti əsasında tərtib olunur.

Ali məktəblərdə təhsil prosesinin həyata keçirilməsinə və keyfiyyətə dörd amil təsir edir. Onlardan ən birincisi bu prosesin aktiv iştirakçısı olan tələbədir. Tələbə ixtisası seçərkən çox diqqətli olmalıdır və sevdiyi bir peşəyə yiyələnəlməlidir. Bəzən valideynlər təhsil alanların əvəzinə seçim edir və bu da təhsildə keyfiyyətin aşağı düşməsinə səbəb olur, çünki tələbə bu prosesdə həvəssiz iştirak edir.

İkinci amil isə öyrədənlərdir, bunların sırasına müəllimlər, alimlər, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər daxildir. Öyrədənlər çalışmalıdır ki, təhsil prosesi maksimum dərəcədə öyrədici və əyləncəli olsun. Bu iki ünsürü eyni səviyyədə saxlamaq lazımdır. Bundan əlavə, müəllim öz peşəsini mükəmməl bilməli, yaxşı pedaqoq, psixoloq olmalıdır. Tələbələr üzərində müşahidə, monitoring aparmalıdır.

Digər bir amil isə təhsil prosesinin baş verdiyi mühitdir. Bura ali təhsil müəssisəsinin infrastrukturu, maddi-texniki bazası, mənəvi mühiti, idarəetməsi və fəaliyyət göstərdiyi şərait daxildir.

Ən sonuncu amil isə tədris planları, müasir və dinamik təhsil modeli, proqramlar və ideyalardır. Ali məktəblərdə nəyin öyrədildiyi çox vacibdir. Mütəxəssislər tədris ediləcək fənləri seçərkən diqqətli olmalı və gələcəyi düşünməlidirlər. Belə bir sual ünvanlamalıdırlar. Seçdikləri fənn gələcəkdə təhsil alana nə kimi fayda verəcək? Bu fənlər tələbənin ixtisaslaşması üçün imkan yaradacaq mı?

Son zamanlarda bir çox yeni ixtisaslar yaradılır və bunların tədris planını hazırlayarkən səhvlərə yol verilir. Daha sonra isə bu planlar və onların əsasında proqramlar zamanla təkmilləşdirilir.

Təhsildə keyfiyyətin əldə edilməsinə təsir edən amillərdən ən başlıcası təhsil prosesinin düzgün və səmərəli idarə edilməsidir. Bundan əlavə, keyfiyyət nəticələrə əsaslanır. Bu səbəbdən ötrü, bir çox mütəxəssis, pedaqoq düşünür ki, valideynlərin, ali təhsil müəssisələrinin ehtiyaclarını ödəmək keyfiyyətə əsaslanan nəticələr əldə etmək üçün kifayətdir. Bu zaman belə bir sual ortaya çıxır. Bəs təhsil alanların və həyatın ehtiyacları?

Valideynlərin, ali təhsil müəssisələrinin, tələbələrin, həyatın – hər birinin müxtəlif ehtiyacları var və bunların hamısını qarşılamaq mümkün deyil. Ona görə də ən önəmli hansıdırsa, birinci onun ehtiyacları ödənməlidir. Əlbəttə ki, həyatın tələbləri təhsil alanı gələcəyə, real dünyaya hazırlamaq olduğu üçün olduqca vacibdir. Tələbələrin də təhsil prosesindən nə gözlədiyi çox önəmlidir. Əgər bunlar nəzərə alınmazsa, təhsil prosesi təhsil alan üçün çox sıxıcı və səmərəsiz olacaq.

Son zamanlarda bir çox mütəxəssis gələcəkdə hansı peşələrə daha çox ehtiyac olacağını aydınlaşdırmağa çalışır. Hətta bunların araşdırıldığı, siyahı şəklinə salındığı sənəd internetdə paylaşılır. Təbii ki, bu siyahıda göstərilənlərin demək olmaz ki, hamısı doğrudur, lakin böyük bir hissəsi gələcəkdə ən çox ehtiyac duyulacaq olanlardır.

Deməli, təhsil prosesi tələbəyönümlü olmalıdır və çalışılmalıdır ki, gələcəkdə təhsil alan üçün lazım olacaq bacarıqlar inkişaf etdirilsin, həmçinin bunların tələbələrin maraqları ilə üst-üstə düşməsi vacibdir.

Bu səbəbdən bir çox işlər görülmüşdür və bunlardan ən əsası seçmə fənlərin sayının artırılması olmuşdur. Bunun da əsas səbəbi Bolonya prosesinin tələbi olması idi. Bildiyimiz kimi, Bolonya prosesində keyfiyyət xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və buna görə də, tələbəyönümlü təhsilə keçid olunmuşdur. Təhsil alanın maraqlarının nəzərə alındığı bir təhsil prosesində seçmə fənlərin sayının və saatının artırılması ən böyük tələblərdən biri idi və bu qaçınılmaz idi.

Təbii ki, bu prosesdə də bəzi problemlər ortaya çıxır və bunun əsas səbəbi seçmə fənlərin fərd tərəfindən deyil, qrup tərəfindən seçilməsidir. Qrupda olan bütün tələbələr eyni düşüncədə, fikirdə olmaya bilər. Bir neçə təhsil alanın psixologiyaya marağı varsa, digərlərinin ədəbiyyata, pedaqogikaya və s. marağı ola bilər. Qrupda ən çox hansı fənn seçilibsə onun tədris edilməsi hər kəsin təhsil ehtiyaclarını qarşılamır və bu da təhsilin keyfiyyətinə müəyyən qədər təsir edir.

Bundan başqa, tələbələr fənni tədris edəcək müəllimi də seçməlidirlər, amma təəssüflər olsun ki, bir çox ali məktəblərdə bu mümkün deyil. Mümkün olduqda belə qarşıya bəzi problemlər çıxır və bunlar həll edilmir.

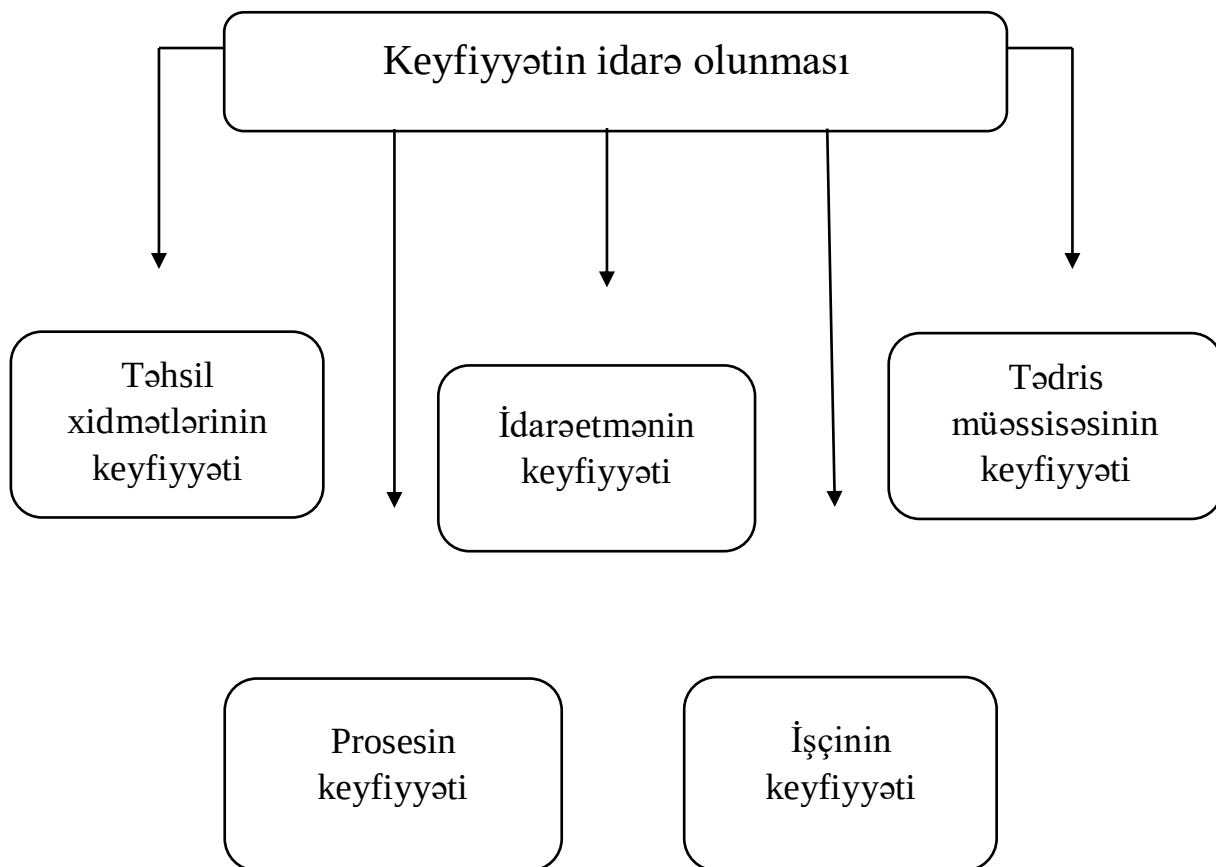
Təhsildə keyfiyyəti təmin etmək üçün hər bir mərhələ öncədən planlaşdırılmalı, idarə olunmalı, monitoring və qiymətləndirilməsi aparılmalıdır. Buradan da aydın olur ki, təhsil prosesində yerinə yetirilən hər bir fəaliyyətin öz növbəsində keyfiyyətə müəyyən qədər təsiri var.

Ən böyük problem məqsəd seçildikdən sonra bu prosesin planlaşdırılmasında ortaya çıxır. Hər bir mərhələ dəqiqliklə işlənməli və bu mərhələlərdə göstəriləcək fəaliyyətlər aydınlaşdırılmalıdır.

Daha sonra planlar həyata keçirilməyə və bu prosesin idarə edilməsinə başlanılır. İdarə olunan zaman monitoring də mütləq aparılmalıdır ki, idarəetmədə boşluqlar, problemlər tapılsın və bunlar yerində həll edilsin. Monitoring aparmadan qiymətləndirmə mərhələsinə keçdikdə, problemlər ən sonda ortaya çıxır. Bu mərhələdə isə onları həll etmək üçün kifayət qədər zaman olmur.

Təhsildə monitoring nəzarəetmə, qiymətləndirmə isə əks əlaqə yaratma funksiyasına malikdir. Bu səbəblərdən ötrü keyfiyyətli təhsil əldə etmək istənilirsə, mütləq şəkildə yuxarıda qeyd etdiyimiz işlər görülməlidir.

Qeyd etdik ki, idarəetmənin keyfiyyətə təsiri olduqca çoxdur və bu haqda bəzi fikirlər irəli sürdük. Bəs keyfiyyəti necə idarə etmək olar? Bu suala cavab tapmaq üçün aşağıdakı cədvələ nəzər salaq.

Cədvəl 2.2.1.

Cədvəldən də göründüyü kimi, keyfiyyətin idarə edilməsi mürəkkəb prosesdir və özündə beş prosesi birləşdirir.

Təhsil xidmətləri dedikdə təhsil səviyyəsinin pillələri və tədris edilməsi düşünülmən ixtisaslar nəzərdə tutulur. Bunun üçün ali təhsil müəssisəsinin güclü marketinqi olmalıdır. Hansı ixtisaslara tələbin olduğunu, gələcəkdə hansı peşələrə daha çox ehtiyac duyulacağını öncədən araşdırıb tapmalıdır. Daha sonra bu ixtisaslar üçün proqramlar tərtib edilməlidir və bu da araşdırma etməyi tələb edir. Təhsil xidmətlərinin düzgün idarə edilməsi keyfiyyətli təhsil üçün atılan addımlardan biridir.

İşçinin keyfiyyəti dedikdə, ali məktəbdə təhsil alanlardan başqa bu prosesdə fəaliyyət göstərən digər insanlar, işçilər nəzərdə tutulur. Ali təhsil müəssisəsinin bütün işçiləri qaydalara əməl etməli və təhsil prosesində həvəslə iştirak etməlidirlər. Müəllimlər öz üzərində işləməyi bacarmalı və digər işçilər kimi daim gülərüz olmalıdırlar.

Tədris müəssisəsinin keyfiyyəti məfhumu ali təhsil müəssisəsinin infrastrukturunun, kitabxanasının, maddi-texniki bazasının standartlara uyğun olmasını ifadə edir. Əvvəlki səhifələrdə bunun haqqında geniş məlumat verib, öz təhlillərimizi aparmışıq.

Prosesin keyfiyyəti çox geniş məfhumdur. Burada təhsil prosesinin necə planlaşdırıldığı, necə həyata keçirildiyi və sonda hansı meyarlara əsasən qiymətləndirildiyi vacibdir.

Keyfiyyət idarəetmədən çox asılıdır və ali məktəb düzgün idarə olunmazsa, o zaman qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq çox çətin olar. Burada rəhbərliyə böyük yük düşür. Rektor, prorektorlar, dekanlar, kafedra müdirləri və digər idarəetmədə iştirak edənlər daim idarə etdikləri prosesin monitorinqini aparmalı və problemlər yaranarsa, aşkarlayıb həll etməlidirlər. Həmçinin düzgün qərarların verilməsi də onların ən önəmli vəzifələrindən biridir.

İdarəolunmada ən əsas məsələlərdən biri nəzarət mexanizmləridir. Ədəbiyyatlara nəzər saldıqda görürük ki, təhsil müəssisələrində nəzarətin növləri haqqında müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Bəziləri nəzarətin ilkin, icbari, yekun kimi növləri olduğunu qeyd etdiyi halda, digərləri nəzarətin növlərini şəxsi, frontal, ilkin-icmal, tematik, ümumiləşdirmə şəklində qruplaşdırırdılar. Ən dolğun, düzgün tənifat isə müasir pedaqoqlar tərəfindən irəli sürülmüşdür və nəzarətin iki növü olduğu göstərilir: tematik və hərtərəfli.

Tematik nəzarət növündə daha çox konkretliyə üstünlük verilir və konkret məsələ dərindən öyrənilir. Hərtərəfli nəzarətdə isə əksinə olaraq, metodik birliklərin, ayrı-ayrı müəllimlərin fəaliyyətinin və ya pedaqoji kollektivin tamlıqla öyrənilməsidir.

Təhsildə keyfiyyəti yüksəltmək üçün qərarlar, islahatlar qəbul edilir, beynəlxalq layihələr həyata keçirilir. Bunlardan biri də Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının tərtib etdiyi “Keyfiyyət menecmenti, keyfiyyət qiymətləndirilməsi və qərarvermə prosesi” adlı beynəlxalq layihəsidir. Bu layihədə əsas məqsəd dünyadakı bir sıra universitetlərdə keyfiyyət dəyərləndirilməsi sistemlərinin metod, məqsəd və gözləntilərini aydınlaşdırmaqdır. Bundan əlavə, bu proses zamanı əldə edilən nəticələrin idarəetməyə olan təsirini öyrənməyə çalışılır. Bu layihəyə bir çox ali təhsil müəssisələri qoşulmuşdur və üç ölkədə (Kanada, Meksika, Avstraliya) və Avropada həyata keçirilmişdir.

1989-cu ildə bağlanan Vaşinqton Akkordu adlı saziş beynəlxalq əməkdaşlığın gözəl nümunələrindən biridir. Bu saziş UNESCO qurumu tərəfindən tərtib edilmişdir. Sazişi imzalayan dövlətlər: Hong Kong, Avstraliya, Cənubi Afrika, Kanada, Böyük Britaniya, İrlandiya, Yeni Zelandiya və Yaponiya (müşahidəçi statusu ilə) akreditə olunmuş mühəndislik ixtisasının proqramlarını öz ölkələrində etibarlı hesab etdilər, lakin bu dörd il müddətinə qüvvədə idi. Bununla mühəndislik ixtisasına yiyələnmiş tələbə bu ölkələrdən istədiyi birində asanlıqla işə düzələ bilərdi. Səkkiz ölkə arasında imzalanmış bu sazişin bir mənfi tərəfi var idi, o da tətbiq edilə biləcək ixtisasların məhdud olması idi.

Buna bənzər başqa sazişlər də imzalanmışdır və hər birinin məqsədi keyfiyyətli təhsil əldə etmək idi. Bunun ən yaxşı yolu akkreditasiya idi, lakin hər ölkədə bu proses fərqli olduğu üçün bir ölkənin tələbəsini başqa bir ölkə qəbul etmək və ya işlə təmin etmək istəmirdi. Digər sazişlər isə 2001-ci ildə imzalanmış Sydney Akkordu, 2002-ci ildə qəbul olunmuş Dublin Akkordudur. Sydney Akkordu üç illik, Dublin Akkordu isə iki illik ortaq akkreditasiya haqqında idi.

Keyfiyyət nəinki Azərbaycan Respublikasında, hətta bütün dünyada ən aktual məsələlərdən biridir və hər bir dövlət, təhsil müəssisəsi çalışır ki, verdikləri təhsil, əldə etdikləri nəticələr keyfiyyətli olsun.

2019-cu ildə Təhsil nazirliyi nəzdində Təhsildə Keyfiyyət Təminatı Agentliyinin yaradılması təhsildə keyfiyyətin əldə edilməsi üçün atılan ən böyük

addımlardan biridir. Bildiyimiz kimi, təhsildə keyfiyyət termini ilk dəfə Bolonya prosesində istifadə olunmuşdur və keyfiyyət bu prosesin əsas tələblərindən biri idi.

Azərbaycan Respublikası digər tələblər kimi Bolonya prosesinin bu tələbini də yerinə yetirmək üçün bütün imkanlardan istifadə edilir. Təhsildə Keyfiyyət Təminatı Agentliyi yarandıqdan sonra bir sıra işlər gördü və təhsildə müəyyən qədər inkişaf əldə edildi.

Ali təhsil müəssisələrində monitoring və qiymətləndirmə şöbəsinin yaradılmasına başlanılmışdır. Daha sonra bəzilərinin adı dəyişdirilmişdir və monitoring və keyfiyyət adlandırılmışdır.

Bütün bunlar göstərir ki, Azərbaycan Respublikası təhsildə keyfiyyətin əldə edilməsinə nə dərəcədə maraq göstərir və bunun üçün bir çox addımlar atıb, atmağa da davam edir.

2.2. Təhsildə monitoringin aparılması və qiymətləndirmə ilə qarşılıqlı əlaqəsi

Monitoring anlayışı hal-hazırda geniş istifadə olunsada, bu terminin tarixi qədim deyildir. Buna baxmayaraq, qədimdə də monitoringdən istifadə olunub, lakin termin, anlayış olaraq formalaşmayıb.

Bildiyimiz kimi, monitoringdə əsasən müşahidələr aparılır. Monitoring sözü latın dilindən (monere) alınıb və xəbərdar etmək deməkdir. Həmçinin ingilis dilinin lüğətində də bu söz mövcuddur və izləmə, müşahidə, korreksiya işlərinin aparılması mənasını ifadə edir. Əslində bu mənalara baxdıqda monitoringin nə olduğu haqqında insanda müəyyən fikir formalaşır. Monitoring vasitəsilə müşahidə obyektinin və ya prosesin zamanla mənfi və ya əksik tərəflərini aşkara çıxardıb, onlar üzərində yenidən işləmək, həmçinin müsbət cəhətlərini daha da möhkəmləndirmək mümkündür.

Hadisələrin daimi müşahidəsinin aparılması (bu günlük, aylıq, illik, ömürlük və s. ola bilər), məlumatların sisteməlik toplanması və analiz edilməsi monitoring adlanır. Bu termindən ilk dəfə XX əsrin ikinci yarısında torpaqşünaslıq elmində istifadə

olunmasına baxmayaraq, hal-hazırda bir çox sahələrdə istifadə olunur. Torpaqşünaslıqda torpaq qatlarının vəziyyətinin daim izlənilməsi, müşahidə edilməsi üçün monitorinqdən istifadə olunmuşdur. Son zamanlarda monitorinqdən istifadə etməyən fəaliyyət sahəsi qalmamışdır, belə ki, monitorinqdən pedaqogikada, sosiologiyada, psixologiyada, iqtisadiyyatda, biologiyada, idarəetmə nəzəriyyəsində, ekologiyada və digər sahələrdə geniş istifadə olunur. Son iyirmi il ərzində monitorinqdən istifadə sərhədləri daha da genişlənmişdir.

Bütün fəaliyyət sahələrində monitorinq hər tərəfli inkişaf etdirilir, lakin hər bir fəaliyyət sahəsində bunun öyrənilmə dərəcəsi və istifadə olunma intensivliyi bərabər səviyyədə olmur. Məsələn, təhsildə monitorinq kifayət qədər öyrənilməmiş, bu səbəbdən tətbiq də edilə bilməmişdir. Ekologiyaya nəzər saldıqda isə görürük ki, bu problem həm nəzəri, həm də tətbiqi baxımdan geniş həll edilmişdir.

Monitorinqin mahiyyətini tam şəkildə qavramaq üçün digər tətbiqi sahələrinə də nəzər salmaq lazımdır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, monitorinq ekologiyada həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən çox istifadə olunur. Ekologiya sözü yunan dilindən götürülüb və canlı və cansız təbiəti, onların qarşılıqlı əlaqəsini öyrənən elmdir. Monitorinqin bu sahədə tətbiq olunmasının səbəbi ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün müşahidələrin aparılması və buna səbəb olan amillərin tapılmasıdır.

Ekologiya sahəsindən başqa sosiologiyada da çox istifadə olunur. Bu sahədə monitorinqin tətbiqi ilə əlaqədar bir çox alimlərin fikirləri mövcuddur. Ümumiləşdirmə aparsaq, sosiologiyada monitorinq əhali arasında sorğu aparmaq yolu ilə əhali haqqında və ya onların hər hansı bir mövzuda görüşlərini öyrənmək üçün istifadə edilir.

Son zamanlarda monitorinq səhiyyədə geniş istifadə olunmağa başlamışdır. Buradakı əsas məqsəd insan sağlamlığına zərər olan ətraf mühit amillərinin araşdırılması, tapılması və onların qarşısının alınması və ya insanda yaratdığı fəsadlara qarşı müalicənin tapılmasıdır.

Monitorinqin bir və ya bir neçə insan üzərində aparılması psixologiya sahəsində müşahidə olunur. Bu monitorinqin bir sıra səbəbləri ola bilər: uşaqları məktəbəqədər təhsilə, məktəbə, ali məktəbə, gələcək kariyerasına və s. hazırlamaq.

Psixoloji monitorinqin ən çox tətbiqi edildiyi sahələrdən biri də təhsildir.

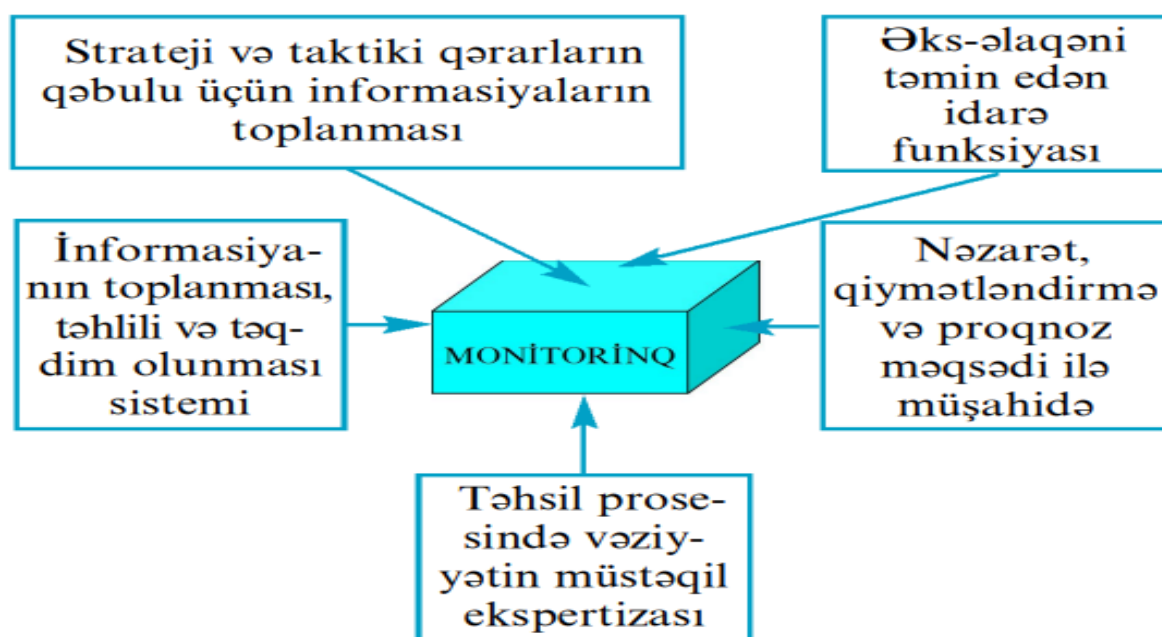
XX əsrin 90-cı illərində təhsilin keyfiyyətinə nəzarət etmək və mümkün qədər keyfiyyəti yüksəltmək üçün monitorinqdən təhsil sistemində istifadə genişləndirilmişdir. Buna baxmayaraq, bütün dünyada təhsildə monitorinq sistemi kifayət qədər mükəmməl deyil və əsasən lokal xarakterə malikdir.

“Təhsildə monitorinq – təhsil sistemi və ya onun ayrı-ayrı komponentlərinin idarəetmənin informasiya təminatı baxımından vəziyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinə və onların inkişafının proqnozlaşdırılmasına yönələn məlumatların toplanması və işlənməsi prosesinin izlənilməsinin diaqnostikası və korreksiyası sistemidir” [6, s. 35].

Pedaqoji ədəbiyyatda monitorinqə çoxlu təriflər verilmişdir. Bu zaman ortaya belə bir sual çıxır: Hansı tərif daha yaxşıdır? Təriflər monitorinqi hər tərəfli izah edir mi?

Sxemdən də aydın olduğu kimi, monitorinq mürəkkəb bir sistemdir və təhsil prosesinin düzgün və də səmərəli idarə edilməsində kömək göstərir.

Əlbəttə ki, heç biri mükəmməl deyildir. Hər bir tərifdə monitorinq prosesinə bir tərəfdən baxılır, digər tərəflərdən baxmaq unudulur. Bu da təriflərin dolğun olmamasına gətirib çıxarır. Monitorinqi sxem olaraq aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Şəkil 2.2.1.

Monitoring prosesinin həyata keçirilməsi müxtəlif mərhələlərdən ibarətdir və bunlardan ən önəmlisi ölçmə və informasiyanın toplanmasıdır. Bu iki mərhələ digər mərhələlərə əsaslı şəkildə təsir edir və monitoringin aparılmasında mühüm təsir göstərir. Təhsil sisteminin monitoringi zamanı qarşıya bir çox problemlər çıxır və bunların içərisində ən böyük problemlərə meyarların və qiymətləndirmənin işlənilməsi, yüksək keyfiyyətin təmin olunması, ölçmə prosesi, nəticələrin statistik işlənməsi və başqalarını misal göstərmək olar.

Monitoring nəticələrinin istifadə intensivliyi və istifadə edənlərin sayından asılı olaraq monitoringi üç qrupa ayırmaq olar:

Birinci qrupa cəmiyyətə yönəldilmiş monitoring aiddir və bura cəmiyyətdə olan müəyyən fikrin öyrənilməsi monitoringini misal göstərmək olar. Bu monitoringin nəticələri ilə tanışlıq elektron informasiya, həmçinin kütləvi informasiya vasitələri ilə mümkündür.

Müvafiq fəaliyyət sahələrinin mütəxəssislərini əhatə edən monitoring ikinci qrupa aiddir. İnternet, ixtisaslaşdırılmış nəşrlər və ya abunə vasitəsi ilə monitoringin nəticələri ilə tanış olmaq olar. Bu qrupa müvafiq monitoring sistemlərinin əksəriyyəti aiddir.

Üçüncü qrupa isə konkret müəssisə rəhbərlərinin, idarəetmə qurumlarının və ayrı-ayrı strukturların istifadə etdikləri monitoring növləri daxildir. Digər qruplardan fərqli olaraq bu qrupda nəticələr yalnız konkret istifadəçilərə verilir, informasiyalar, analitik hesabatlar geniş yayılır.

Monitoringi aparılan obyektlərin daha çox iki xüsusiyyəti qeyd olunur:

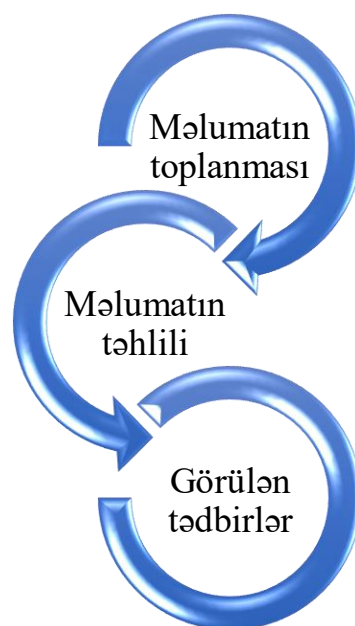
Bunlardan birincisi inkişaf dinamikliyidir. Obyektlər üzərində gedən proseslər daim dəyişən, inkişaf edən olduğu üçün monitoring apararkən bunu nəzərə almaq lazımdır. Monitoringin əvvəlində müşahidə etmək üçün seçdiyimiz obyekt bu proses boyunca müəyyən dəyişikliklərə uğraya bilər. Nəticədə, monitoring prosesinin sonunda tam fərqli bir obyektə qarşılaşa bilirik və bu da nəticələrə təsir göstərir. Əgər bu dəyişikliklər nəzərə alınmazsa sonda alınan nəticə yanlış olar. Bildiyimiz kimi, monitoring apardıqdan sonra alınan nəticələr əsasında gələcəkdə görülməli işlər proqnozlaşdırılır və bu prosesdə edilən kiçik bir xəta böyük və uzunmüddətli problemlərə səbəb ola bilər.

Digər sahələrdə olduğu kimi təhsildə də daim inkişaf müşahidə olunur. Monitoring aparan zaman bunlar da nəzərə alınmalı və günün tələbinə uyğun aparılmalıdır. Buna görə də, monitoring sistemi mütəmadi olaraq yenilənməlidir, həmçinin bu prosesdə təyin olunan meyarlar, rubriklər də dəyişməlidir.

İkinci xüsusiyyəti isə monitoring prosesində qarşıya çıxan biləcək təhlükələr ilə bağlıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, bu proses daim inkişaf edir və bu zaman bəzi problemlər, təhlükələr ortaya çıxır. Monitoringin ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, proses izlənilir. Əgər hər hansı bir təhlükə müşahidə edilərsə, bu zaman qeyd edilir. Təbii ki, monitoring asan bir proses deyil və bu prosesdə mümkün qədər diqqətli olmaq lazımdır. Bundan əlavə, düzgün meyarların, üsul və vasitələrin seçilməsi də monitoring prosesinə və onun nəticələrinə təsir edən amillərdən bəziləridir.

Monitoringin vəzifəsi yalnız təhlükə yaranarsa və ya hər hansı bir müvəffəqiyyətsizlik meydana gələrsə onun haqqında xəbər vermək deyil, həmçinin baş verə biləcək təhlükənin səbələrini əvvəlcədən aydınlaşdırmaq və ona qarşı tədbirlər görməkdir. Qabaqcadan təhlükənin müəyyən edilməsi çox önəmlidir, lakin bu təhlükəyə qarşı heç bir tədbir görülməzsə göstərilən səylər nəticəsiz qalar. Buna görə də, təhlükələr və ya problemlər vaxtında müəyyən edilməli və onlara qarşı tədbirlər planı hazırlanmalıdır.

Bunlara əsasən deyə bilərik ki, monitoring üç əsas komponentdən ibarətdir.

Cədvəl 2.2.1.

Məlumatın toplanması monitoring prosesində ilk addımdır və müşahidələrin aparılması vasitəsilə müəyyən informasiya əldə edilir. Bu məlumatlar mütləq şəkildə etibarlı olmalıdır, ona görə də informasiyanın hansı mənbədən əldə edildiyi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qiymətləndirmənin, tədqiqatların, sorğuların və bir çox üsulların nəticələri etibarlı mənbələr hesab edilir. Bundan əlavə bu məlumatlar əhatəli olmalı, obyekt haqqında geniş informasiya təqdim etməlidir.

Məlumatın təhlilində toplanılan məlumatlar nəzərdən keçirilir. Bu prosesdə mövcud olan problemlər, təhlükələr ortaya çıxarılır. Əldə edilən informasiyaların təhlili elə həyata keçirilməlidir ki, bu təhlil əsasında tədbirlər planı hazırlamaq mümkün olsun.

Məlumatlar toplanıldıqdan, təhlil edildikdən sonra *görüləcək planlar* qərarlaşdırılır. Tədbirlər planı mükəmməl şəkildə işlənilib hazırlanır. Təbii ki, bu prosesdə də bəzi problemlər ortaya çıxmaqla bilər və bunun bir çox səbəbləri vardır.

Əvvəlki mərhələlərdə edilən kiçik bir səhv burada yanlış qərarların alınmasına gətirib çıxara bilər. Düzgün olmayan informasiyaların toplanılması və ya onları təhlil edərkən yanlışlıqlara yol verilməsi bunlara misal ola bilər.

Bundan əlavə, tədbirlər planının hazırlanması zamanı da səhvlərə yol verilir. Bəzən təhlillərə baxaraq problemi gələcəkdə necə həll edə biləcəklərini, onun həlli yollarını müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirlər. Buna görə də çox vaxt səhv qərarlar alınır və tədbirlər planlaşdırılır və ya planların həyata keçirilməsi zamanı yanlışlıqlara yol verilir. Mükəmməl işlənmiş planın həyata keçirilməsi zamanı belə bir çox problemlər qarşıya çıxmaqla bilər. Bunların hamısı təhsil prosesinə öz mənfi təsirini göstərir.

Monitoringin nəticələri əsasında görülməli tədbirlər üç qrupa bölünür: islahedici tədbirlər, ehtiyat tədbirləri, gücləndirici tədbirlər.

Həmçinin planlaşdırılan tədbirlər iki formada ola bilər: strukturyönümlü və şəxsiyönümlü.

Strukturyönümlü tədbirlərdə adından da göründüyü kimi təhsil sisteminin kökündən dəyişdirilməsi və ya müəyyən dəyişikliklərin edilməsi nəzərdə tutulur.

Şəxsiyyətlü tədbirlərə tövsiyələr və sanksiyalar daxildir. Sanksiyaların pozitiv və neqativ olmaqla iki növü var.

Pozitiv sanksiyalara infrastrukturun modernləşdirilməsi, avadanlıqların yenilənməsi, vəzifələrin artırılması daxildir. Neqativ sanksiyalar dedikdə isə daha çox töhmət yada düşür, lakin bundan əlavə işdən azad olunma, xəbərdarlıq və s. aiddir.

Tövsiyələr peşəkar mütəxəssislər tərəfindən verilməlidir. Burada psixoloqların rolu çox önəmlidir. Ümumtəhsil məktəblərində psixoloqların fəaliyyət göstərməsinə və bu məsələyə bəzi məktəblərdə xüsusi diqqət göstərilməsinə, ciddi yanaşılmasına baxmayaraq, ali təhsil müəssisələrində bu məsələnin üzərindən keçilir.

Bəzi insanlar düşünür ki, ali təhsil müəssisələrindəki müəllim heyətinin hamısı pedaqoq və də psixoloqdur, ona görə də psixoloqa ehtiyac yoxdur. Unutmamaq lazımdır ki, bir çox müəllim müəyyən bir qrupa sadəcə bir semestrlik dərs deyir, daha sonra isə bu qrupla əlaqə demək olar ki, kəsilir. Tələbə dərdini deyəcək və ya onun psixoloji vəziyyətini aydınlaşdırıb, ona kömək etməyə çalışacaq insana ehtiyac duyur. Buna görə də, düşünürük ki, ali təhsil müəssisələrində də peşəkar psixoloq yardımı olmalıdır.

Təhsildə monitoring bir çox prosesdə və ya təhsilin müxtəlif iştirakçıları üzərində aparıla bilər. Bunlara tələbələr, müəllim heyəti, rəhbərlik, valideynlər, təlim prosesinin maddi-texniki və metodiki təminatı daxildir.

Bunlardan biri də ali təhsil müəssisəsinin idarəolunmasının monitoringinin aparılmasıdır, bu rəhbərliyin fəaliyyətinin monitoringi də adlandırılır. Bu proses çox mürəkkəbdir, çünki çoxşaxəlidir. Rəhbərliyin təhsil sistemini izləməsi, məlumatları təhlil etməsi və düzgün qərarlar verməsi vacibdir. Bu mənada akkreditasiya imkan yaradır ki, müəyyən bir ali təhsil müəssisəsində təhsil səviyyəsinin necə olduğunu, hansı boşluqların olduğunu görək.

Monitoringin daxili quruluşu üç qrupa bölünür:

1. ali təhsil müəssisəsinin nəzarət sistemi;
2. idarəetmənin informasiya təminatı;
3. tədris müəssisəsinin fəaliyyətinin ekspertizası.

İdarəetmə prosesinə monitoring tətbiq edilsə mütləq aşağıdakı tələblər ödənilməlidir:

- idarəetmənin məqsədlərini göstərmək;
- idarə olunan prosesin ilkin vəziyyətini göstərmək;
- prosesə təsirin proqramını müəyyən etmək;
- prosesə sistematik nəzarəti (əks-təsir mexanizmini) təmin etmək;
- informasiyanın işlənməsini, prosesin gedişinə tənzimləyici korrektələr edilməsini təmin etmək.

Göründüyü kimi, bu tələblərdə bir ardıcılıq var. İlk olaraq məqsədlərin təyin edilməsi və göstərilməsindən başlanılır. İnsan hər hansı bir işə və ya fəaliyyətə başlayarkən ən birinci atdığı addım məqsədlərini müəyyən etmək olur. Burada da həmçinin, ali təhsil müəssisəsi gələcəkdə və ya bu prosesin sonunda hansı nəticələri əldə etmək istədiyini təyin edir. Bəzən sonda alınan nəticə ilə məqsədlər üst-üstə düşməyə bilər, onlar arasında müəyyən fərqlər olur. Bu o demək deyil ki, proses uğursuz olmuşdur. Əsas məsələ bu fərqlərin tapılması, istiqamətinin, səbəblərinin aydınlaşdırılması və fərqlilik dərəcələrinin müəyyən edilməsidir.

Bir çox insan sadəcə tələbələrin, şagirdlərin monitorinqinin aparıldığını düşünür, lakin bütün təhsil iştirakçılarının və proseslərin monitorinqi təşkil edilə bilər. Üzərində monitorinq aparılan təhsil prosesinin iştirakçılarından biri də müəllim kollektividir. Bu proses rəhbərlik tərəfindən aparılır və daim müşahidələr edilir. Çalışılmalıdır ki, müşahidə aparılmadan əvvəl ona hazırlıq görülsün və bunun üçün aşağıdakı addımlar atılmalıdır:

- müəllimlərin fəaliyyətindəki inkişafı izləmək;
- əvvəlki müşahidələri öyrənmək və təhlil etmək;
- tədris səviyyəsindəki təkmilləşmələri nəzərdən keçirmək;
- fənn sillabuslarını nəzərdən keçirmək.

Bu məlumatlara əsaslanaraq, müşahidəçi təhsilin hansı səviyyədə olduğunu müəyyən etməyə çalışır. Çətinliklərə və problemlərə diqqət yetirərək gələcək fəaliyyəti tənzimləmək üçün plan hazırlayır.

Müəllimin hansı metoddan istifadə etdiyi, yanaşmasının necə olduğunu müşahidə edərək aydınlaşdırmaq lazımdır. Bunun ən yaxşı yolu açıq dərslərin keçirilməsidir. Beləliklə, digər müəllimlər də, rəhbərlik də dərslərdə iştirak edərək bu

prosesdə hansı boşluqların olduğu, nəyin düzgün yerinə yetirilmədiyini təyin edə bilirlər. Bundan əlavə, müəllimlər bir-birilərinin dərslərini müşahidə edərək özləri üçün yeni bir yanaşma və ya hər hansı bir yenilik əldə edə bilirlər. Bu müşahidələr davamlı olmalıdır ki, nəticələr də dəqiq olsun.

Fənn sillabuslarının da nəzərdən keçirilməsi mütləqdir, çünki semestr boyunca tələbələrin hansı bilikləri əldə edəcəklərini aydın görmək mümkündür. Bu sənədlər mükəmməl şəkildə tərtib olunmalı və qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün xidmət etməlidir.

Tələbələrin fəaliyyətlərini də müşahidə etmək, monitorinqini aparmaq mütləqdir. Bəzi müəllimlər monitorinq aparmadan qiymətləndirmə edir və bu da həm narazılıqlara səbəb olur, həm də yanlış məlumatların əldə edilməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq daha da çətinləşir. Bəs bunun səbəbi nədir? Nəyə görə məlumatlar yanlış olur?

Qiymətləndirmə apararkən tələbənin əvvəlki nailiyyətləri nəzərə alınmır, yalnız oğünkü fəaliyyəti qiymətləndirilir. Bu da doğru deyil, çünki həmin gün tələbə özünü pis hiss edə bilər və ya ailəsində hər hansı bir problem ola bilər. Bu da onun nəticəsinə mənfi təsir edir. Bununla da, potensialı olan və yaxşı oxuyan tələbə aşağı qiymət alır. Monitorinq aparıldıqdan sonra təhsil alanları qiymətləndirdikdə, keçmiş fəaliyyətlər də nəzərə alınaraq tələbələrin biliyi ölçülür.

Təhsil prosesində sadəcə monitorinq qiymətləndirməyə təsir etmir, həmçinin qiymətləndirmə də monitorinqin həyata keçirilməsində köməklik göstərir. Bu baxımdan formativ qiymətləndirmə müəllimlərə imkan yaradır ki, tədris materialının tələbə tərəfindən hansı səviyyədə mənimsənildiyini müşahidə edə bilsin.

Bildiyimiz kimi, ümumtəhsil məktəblərində qiymətləndirmənin üç növü var: milli qiymətləndirmə, beynəlxalq qiymətləndirmə və məktəbdaxili qiymətləndirmə.

Məktəbdaxili qiymətləndirmənin də diaqnostik, formativ və summativ olmaqla üç növü mövcuddur. Bəs qiymətləndirmənin bu növlərindən ali təhsil müəssisələrində də istifadə olunur mu? Xarici ədəbiyyatları araşdırdıqda və ya xarici universitetlərin təhsil sistemində, siyasətində nəzər yetirdikdə görürük ki, qiymətləndirmənin üç növündən də təhsil prosesində geniş istifadə olunur. Hətta bir

çox ədəbiyyatlarda formativ qiymətləndirmənin təhsil prosesinin düzgün idarə edilməsində, monitorinqin aparılmasında nə dərəcədə əhəmiyyətli olması vurğulanır. Yerli ədəbiyyatlara baxdıqda isə ali təhsildə formativ qiymətləndirmənin tətbiq edilməsinin vacibliyini göstərən çox az sayda ədəbiyyatın mövcud olduğunu görürük.

Məktəbdaxili qiymətləndirmənin üç növündən sadəcə summativin tətbiq olunduğu deyə bilərik. Semestrin sonunda verilən imtahanlar summativ qiymətləndirmə mahiyyətini daşıyır və məqsədə çatıb çatmadığını göstərir. Təhsil prosesində görülən bütün fəaliyyətlərin əsasında qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq durur. Ona görə də bu proses elə planlaşdırılmalıdır ki, qarşıya heç bir problem çıxmasın və ya çıxdıqda asanlıqla həll etmək mümkün olsun. Buna görə də ali təhsil müəssisələrində diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmə növlərindən mütləq şəkildə istifadə olunmalıdır.

Diaqnostik qiymətləndirmə adından da göründüyü kimi tələbələrin biliyinin ilkin səviyyəsini müəyyənləşdirir, diaqnoz qoyur. Bu qiymətləndirmə vasitəsilə müəllim fəaliyyətini hansı istiqamətdə quracağını müəyyənləşdirir, təhsil alanların bilik səviyyələrinə uyğun olaraq dərs planı tərtib edir.

Formativ qiymətləndirmə ilk dəfə Lee J.Cronbach tərəfindən təklif olunmuşdur. O düşünürdü ki, dərs prosesində cari qiymətləndirmədən istifadə etməklə daha yaxşı nəticələr əldə etmək mümkündür. Bu təklifdən bir müddət sonra cari qiymətləndirmədən istifadə olunmağa başlanmışdır.

Bildiyimiz kimi, qiymətləndirmə yazılı və ya sözlə ola bilər. Formativ qiymətləndirmə zamanı müəllim tələbəyə yazılı şəkildə qiymət vermir və bunun müsbət cəhətləri vardır. Təhsil alan qiymətləndiriləcəyini bildikdə yalnız yüksək qiymət almaq üçün çalışır, o bilik əldə etməkdə maraqlı olmur. Beləliklə, təhsil prosesində keyfiyyət aşağı düşür. Tələbənin sözlü qiymətləndirilməsi zamanı isə təhsil alan özündəki boşluqları tapmağa və onları doldurmağa çalışır.

Formativ qiymətləndirmə dərs prosesində tələbə ilə müəllim arasında əks əlaqə yaratmağa kömək edir və bu əks əlaqə iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə təhsil alan qarşıya qoyulan məqsədlərlə real təlim nəticələri arasındakı fərqlər haqqında

müəllimdən məlumat alır. İkinci hissədə isə tələbə müəllimin köməyi ilə bu fərqləri aradan qaldırmağa çalışır.

Bu qiymətləndirmə növü imkan yaradır ki, tələbə öz üzərində işləsin. Bunun üçün müəllimin verdiyi rəy önəmlidir. Rəy verilərkən aşağıdakı yeddi prinsipə əməl olunmalıdır:

1. yaxşı və səmərəli fəaliyyətin nə olduğunu aydınlaşdırmağa kömək etmək (məqsədlər, gözlənilən standartlar, meyarlar);
2. təlimdə özünüqiymətləndirmənin inkişaf etdirilməsinə kömək etmək, fasilitator rolunu oynamaq;
3. tələbələrə onların təhsili haqqında dolğun və düzgün informasiya ilə təmin etmək;
4. təlim haqqında müəllim ilə təhsil alanların daimi dialoqunun təmin edilməsi;
5. müsbət motivasiyanın və özünə hörmətin təşviq edilməsi;
6. real təlim nəticələri ilə qarşıya qoyulmuş məqsədlər arasındakı fərqləri azaltmaq üçün tələbələrə müxtəlif yolların təqdim edilməsi;
7. müəllimlərin tədrisin formalaşdırılmasına kömək etmək üçün istifadə oluna biləcək informasiya ilə təmin edilməsi.

Bundan əlavə, formativ qiymətləndirmə vasitəsilə çətinlikləri olan tələbələrə də aydınlaşdırmaq daha asan olacaq. Bu tələbələrə monitoring aparmadan, formativ qiymətləndirmədən istifadə etmədən təyin etmək və onlara kömək etmək çox çətindir.

Bu səbəblərdən ötrü, ali təhsil müəssisələrində də formativ qiymətləndirmənin tətbiq olunmalı olduğunu düşünürük. Bəzi mütəxəssislər düşünür ki, tələbə qiymət almadığı prosesdə fəal iştirak etməkdə maraqlı deyil. Əgər müəllim tələbəyə bu tapşırığı yaxşı yerinə yetirdiyi halda yüksək bal yazacağını qeyd edərsə, tələbə daha həvəslə çalışır. Yazılı qiymətləndirmə prosesi olmadıqda isə təhsil alan tapşırığa laqeyd yanaşır. Bəs bu zaman formativ qiymətləndirməni necə tətbiq etmək olar?

Formativ qiymətləndirməni bir növ monitoring kimi düşünsək, o zaman bunu tətbiq etmək asan olacaq. Tələbələrə məlumat verilsə ki, formativ qiymətləndirmə zamanı əldə olunan nəticələrdən yazılı qiymətləndirmə aparılarkən istifadə olunacaq, bu zaman təhsil alanlar daha həvəslə oxuyacaq və çalışacaqdırlar.

Bu qiymətləndirmə növünü tətbiq etmək əlbəttə ki, asan olmayacaqdır. Bütün cəmiyyətlərdə yenilik xoş qarşılanmır və bu yeniliklərə adaptasiya olunmaq üçün müəyyən vaxt tələb olunur.

İlk olaraq etməli olduğumuz insanları bu haqda məlumatlandırmaqdır, çünki öncə insanlar bu fikrə öyrəşməlidirlər. Daha sonra bir neçə ali təhsil müəssisəsində sınaq kimi tətbiq edilməlidir.

Yaxşı nəticələrin əldə edilməməsi o demək deyil ki, biz formativ qiymətləndirməni qətiyyənlə ali məktəblərdə tətbiq etməməlik. İlk olaraq bunun səbəbləri araşdırılmalıdır. Əgər qarşıya çıxan problemləri həll etmək mümkündürsə, bu zaman tədbirlər planı hazırlanmalıdır və mümkün qədər problemlər aradan qaldırılmalıdır. Yalnız problemləri həll etmək mümkün olmadıqda, bu qiymətləndirmə növündən imtina etmək olar.

Ali məktəbdə formativ qiymətləndirmə tətbiq edilməlidir mi?

32 responses

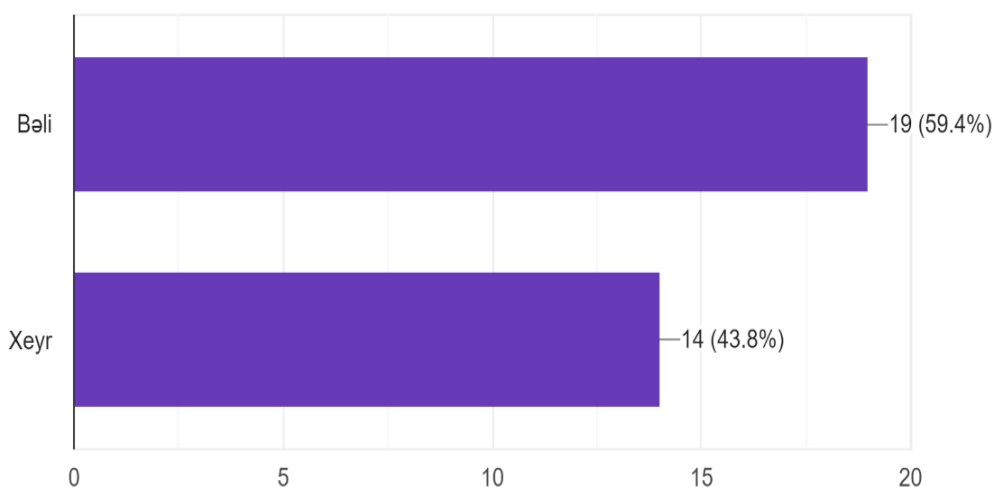

Diagram 2.2.2.

Azərbaycandakı ali təhsil müəssisələrində formativ qiymətləndirmənin tətbiq edilməli olub olmadığını aydınlaşdırmaq üçün müxtəlif universitetlərin müəllimləri və tələbələri arasında sorğu keçirdik. Sorğuda 32 nəfər iştirak etdi.

Sorğuda iştirak edən respondentlərin 59.4%-i (19 respondent) düşünür ki, formativ qiymətləndirmə ali təhsil müəssisələrində də tətbiq edilməlidir. 14 respondent (43.8%) isə bunun heç də vacib olmadığını və ali məktəblərdə tətbiqinin lazımsız olduğunu düşünür.

Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, formativ qiymətləndirmə nəinki ümumtəhsil məktəblərində, hətta ali məktəblərdə də tətbiq olunmalıdır.

NƏTİCƏ

Apardığımız tədqiqatlar nəticəsində aydın olur ki, Azərbaycanda ali təhsil sistemində qiymətləndirmə mövzusunə kifayət qədər diqqət göstərilməyib. Azərbaycan dilində yazılmış ədəbiyyatlara nəzər yetirdikdə görürük ki, ümumi təhsil sistemində olan bütün problemlərə toxunulmuşdur və qiymətləndirmə də bundan yan keçməmişdir. Hətta monitoring də araşdırılmış və qiymətləndirmə ilə qarşılıqlı əlaqəsi göstərilmişdir. Dissertasiyaları da araşdırdıqda, bu mövzuların dəfələrlə tədqiq edildiyini görürük, lakin ali təhsil sistemində qiymətləndirmə və monitoring mövzusunə demək olar ki, heç toxunulmamışdır. Sadəcə bir-iki pedaqoqun tədqiqatlarında buna rast gəlirik. Məsələn, İlham Cavadov öz təqiqatında ali təhsil sistemində monitoringi və qiymətləndirməni araşdırmışdır.

Xarici ədəbiyyatlarda isə bu mövzu kifayət qədər araşdırılıb və yazılıb. Nəzərə alsaq ki, dünyada vahid təhsil sistemi yoxdur və hər ölkə götürdüyü təhsil sistemini öz adət ənənələrinə uyğunlaşdırdıqdan sonra tətbiq edir. Bu zaman xarici ədəbiyyatlarda tədqiq edilib və əldə edilən nəticələri Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində tətbiq etdikdə problemlərlə üzləşirik.

Bu problemlərdən biri də formativ qiymətləndirmənin ali təhsil sistemində tətbiq olunmasıdır. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasında formativ qiymətləndirmədən yalnız ümumi təhsil sistemində istifadə olunur, lakin ali təhsil sistemində tətbiq edilmir. Bəzi pedaqoqlar bu mövzunu araşdırmağa başlamışdır, məsələn, formativ qiymətləndirmənin ali məktəblərdə tətbiq olunması yollarını araşdıranlardan biri Xəzər Universitetinin tədris işləri üzrə prorektoru Məhəmməd Nuriyevdir.

Biz də tədqiqatımızda əldə etdiyimiz nəticələr və keçirdiyimiz sorğu əsasında formativ qiymətləndirmənin ali təhsil müəssisələrində tətbiq edilməsinin mütləq olduğunu düşünürük. Bunun əsas səbəbi bu növ qiymətləndirmənin tələbələrin aktiv fəaliyyətlərini təmin etməsi, onlar üzərində monitoringin təşkil edilməsinə kömək etməsi və təhsil alanları imtahana, sonuncu qiymətləndirməyə hazırlamağa yardım etməsidir.

Azərbaycan dilində yazılmış ədəbiyyatlarda qiymətləndirmənin iki prinsipi (uyğunluq və etibarlılıq) olduğu qeyd olunur, lakin xarici ədəbiyyatlarda müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bəzi mənbələrdə beş, bəzilərində isə yeddi prinsip olduğu göstərilir. Bu da ona işarə edir ki, azərbaycanlı tədqiqatçılar kifayət qədər araşdırmalar aparmırlar və nəticələri Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində bəzən tətbiq etmirlər, bəzən isə yanlış tətbiq edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Bolonya prosesinə qoşulması və bütün ali təhsil müəssisələrində tətbiq edilməsi böyük addım idi. Buna baxmayaraq, bu prosesdə bir çox problemlər ortaya çıxır. Ən böyük problemlərdən biri Bolonya prosesinin tələblərinin düzgün yerinə yetirilməməsidir. Hətta bəzi tələblər ya tam yerinə yetirilməyib, ya da tətbiq edilməsi haqqında qərar çox gec verilib.

Tədqiqatlar göstərir ki, ali təhsil müəssisələrində akkreditasiyanın keçirilməsində səhvlərə yol verilir. Belə ki, akkreditasiyadan keçə bilməmiş ali məktəblər fəaliyyətlərini dayandırmır. Təhsil nazirliyi mütləq şəkildə buna nəzarət etməlidir.

Apardığımız tədqiqatların əsas məqsədlərindən biri ali təhsil müəssisələrində qiymətləndirmə zamanı qarşıya çıxan problemlərin tapılması və həlli yollarının araşdırılması idi.

Tələbələr və müəllimlər arasında keçirdiyimiz sorğuya və öz tədqiqatlarımıza əsasən deyə bilərik ki, qiymətləndirmə prosesində ən çox ortaya çıxan problem təhsil alanlara qiymətləndirmənin meyarlarının bu prosesdən öncə izah olunmamasıdır. Bundan əlavə monitoring aparılmadan tələbələr birbaşa qiymətləndirilir. Əslində bu, formativ qiymətləndirmənin ali məktəblərdə tətbiq edilməsinin nə qədər vacib olduğunu bir daha vurğulayır.

Qiymətləndirmə zamanı qarşıya çıxan təkə göstərdiyimiz problemlər deyil. Tədqiqatlar zamanı müşahidə etdik ki, təhsil prosesi mükəmməl planlaşdırılmazsa, monitoring aparılmazsa və əldə olunan nəticələrdən qiymətləndirmə zamanı istifadə olunmazsa bir çox problemlər yaranar. Bu problemlərin həlli yolları da asan deyildir.

Problemlərin həll yolları üzrə bir neçə təklif irəli sürdük. Birincisi formativ qiymətləndirmənin ali təhsil sistemində tətbiq edərkən tələbələrə xatırlatmaq lazımdır

ki, bu prosesdə əldə olunan nəticələrdən sonuncu qiymətləndirmə zamanı istifadə olunacaq.

Bundan əlavə, müəllimlər mütləq şəkildə və daim olaraq təlimlərə qoşulmalı, özlərini inkişaf etdirməlidirlər. Həmçinin, qiymətləndirmə meyarlarını əvvəlcədən düzgün şəkildə hazırlamalı və qiymətləndirmə prosesindən əvvəl tələbələri bu meyarlarla tanış etməlidirlər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf konsepsiyası. Bakı, 2012.
2. Hacıyeva Təranə. “Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində qiymətləndirmə konsepsiyası” haqqında. Kurikulum elmi-metodik jurnalı, 2009, №1 s. 26-30.
3. İsxanlı Hamlet. Müasir dünyada ali təhsil sistemində nələr baş verir və “2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı” necə olsa yaxşıdır? Bakı, “Xəzər Universiteti”, 2008.
4. İsxanlı Hamlet. Yaxşı nədir, pis nədir? Ali təhsilin inkişafı və ali məktəblərin keyfiyyət göstəriciləri haqqında. “Xəzər Xəbər”, 2004, № 166-170.
5. Kərimov Yəhya. “Müəllimin təlim fəaliyyətinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi”. Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri, 2008, №2, s. 3-11.
6. Qardaşov T.B., Cavadov İ.A. Təhsildə monitorinq sistemi və onun növləri. Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi əsərləri. Bakı, 2004, № 1, s. 35-38.
7. Qəndilov R., Zeynalov Z. Müəllim fəaliyyətinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi. Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri. 2008, №2, s. 11-14.
8. Quliyeva S. “Keyfiyyətin idarə olunmasının prinsipi və onun əsas istiqamətləri”. Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri, 2008, №2, s. 14-19.
9. Mahmudov Müdafiə. Bolonya prosesi: problemlər, perspektivlər, reallıqlar. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2010. 504 s.
10. Mehrabov Abdulla. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı, 2007, 385 s.
11. Mehrabov Abdulla, Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı, Mütərcim, 2010, 516 s.
12. Mehrabov A., Cavadov İ. Ümumtəhsil məktəblərində monitorinq və qiymətləndirmə. Bakı, Mütərcim, 2007, 184 s.
13. Məmmədzadə Ramiz. Təhsildə keyfiyyət aparıcı istiqamətlərdən biri kimi. Bakı: Müəllim, 2010, 170 s.
14. Mərdanov M., Ağamalıyev R., Mehrabov A., Qardaşov T. Təhsil sistemində

monitorinq və qiymətləndirmə. Bakı, Çaşıoğlu, 2003.

15. Nəbiyev A. Bolonya prosesi və Bolonya deklarasiyası. Bakı, Xəzər xəbər jurnalı, 2013, s. 36-39.

İngilis dilində

16. Bloom, B. S. Taxonomy of Educational Objectives. Vol. 1: Cognitive Domain. NewYork: McKay, 1956.
17. Brown, T. Construct validity: A unitary concept for occupational therapy assessment, evaluation, and measurement. Hong Kong Journal of Occupational Therapy, 2010, p. 30-42.
18. Burke, K. Balanced assessment: from formative to summative. –Bloomington, Solution Tree Press, 2010, 163 p.
19. Burnard, P. Carl Rogers and postmodernism: Challenged in nursing and health sciences. Nursing and Health Sciences 1, 1999, p. 241–247.
20. Carol Taylor Fitz-Gibbon. Monitoring education: indicators, quality, and effectiveness. London, “Continuum”, 2004, 258 p.
21. Chapman, C., King, R. Differentiated assessment strategies: One tool doesn't fit all – Thousand Oaks: Corwin Press, 200, 216 .
22. Clark, I. Formative assessment: policy, perspectives and practice. Florida Journal of Educational Administration & Policy. – Spring 2011.
23. Danielson, C. New trends in teacher evaluation. The Leadership Academy Developer, 2001.
24. Davis, Barbara G. Tools for Teaching. – 2nd edition. – Jossey-Bass, 2009, 608 p.
25. Donna Brandes & Paul Ginnis – A guide to student-centred learning – Nelson Thornes 1996, 275 p.
26. Geraldine O'Neill and Tim McMahon - Student-centred learning: what does it mean for students and lecturers?
27. Hamlet Isaxanli. Diversification of post-secondary education: Azerbaijan. UNESCO: International Institute for Educational Planning, 2011.
28. Hamlet Isaxanli. On Education System in a Transition Economy. A View From

- Azerbaijan. Khazar University Press, 2006.
29. Handbook of Formative Assessment. New York, NY Rupp, A., Templin, J., & Henson, R. 2010.
 30. Heidi L. Andrade, Randy E. Bennett, Gregory J. Cizek. Handbook of Formative Assessment in the Disciplines. New York, Routledge, 2019, 294 p.
 31. H.L. Andrade, G.J. Cizek. Technology-aided Formative Assessment of Learning: New Developments and Applications. New York, NY: Routledge. Schneider, M.C. & Randel, B. 2010.
 32. Kember, D. A reconceptualisation of the research into university academics conceptions of teaching. *Learning and Instruction* 1997, p. 255–275.
 33. Maria Araceli Ruiz-Primo, Susan M. Brookhart. Using Feedback to Improve Learning. New York, “Routledge”, 2017, 154 p.
 34. Marilla Sviniski, Wilbert J. McKeachie. Teaching Tips: Strategies, Research, and Theory for College and University Teachers. Wadsworth Publishing, 2010, 416 p.
 35. McMillan, James H. New Directions For Teaching and Learning: Assessing Student's Learning, 34 (Summer, 1988).
 36. Miller D., Allen H., Bradford W. Imrie and Kevin Cox, Student Assessment in Higher Education: A Handbook for Assessing Performance, London: “Kogan Page”, 1998.
 37. Miller D., Linn, R., Gronlund, N.E. Measurement and Assessment in Teaching. Pearson, 2012, 576 p.
 38. Neff, Rose Ann and Maryellen Weimer (eds.), Teaching College: Collected Readings for the New Instructor, Madison, Wisconsin: Magna Publications Inc., 1990.
 39. Newble, David and Robert Cannon, A Handbook for Teachers in Universities and Colleges: A Guide to Improving Teaching Methods (Third Edition), London: Kogan Page, 1995.
 40. Richard J. Stiggins, Design and development of performance assessments. Portland, “Oregon”, 1987.
 41. Richard J. Stiggins, Student-Involved Assessment for Learning, 2005.

42. Rogers, C.R. The politics of education. In Freedom to Learn for the 80's. Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company, 1983.
43. Sambell, K. Liz McDowell, Montgomery, C. Assessment for Learning in Higher Education. – Routledge, 2012, 184 p.
44. Standards and Quality in Higher Education. Edited by John Brennan, Peter de Vries and Ruth Williams. HE Policy Series 37 Jessica Kingsley Publishers, 1997.
45. Volkova T. Pranskevičiūtė-Amoson R. Monitoring the higher education system development in Azerbaijan. Report, 2020.
46. Walvoord, Barbara E., and Virginia Johnson Anderson, Effective Grading: A Tool for Learning and Assessment, San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1998.
47. Yulia Stukalina, “Strategic management of higher education institutions”, 2014, № 70.

İnternet resursları

48. <https://525.az/news/139252-telim-neticelerini-qiymetlendirilmesine-tarixi-nezer>
49. <https://aquila.usm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1438&context=dissertations>
50. http://arzek.weebly.com/uploads/1/2/9/1/12914289/tsl3123_t4
51. <https://educational-innovation.sydney.edu.au/teaching@sydney/rethinking>
52. <https://educationnorthwest.org/sites/default/files/monitoring-student-learning.pdf>
53. <https://edu.gov.az/upload/file/diploma-elave-numunesi.pdf>
54. http://ehea.info/page-full_members
55. <http://e-qanun.az/framework/46052>
56. [http://eprints.teachingandlearning.ie/3345/1/O%27Neill%20and%20McMahon%](http://eprints.teachingandlearning.ie/3345/1/O%27Neill%20and%20McMahon%20)
57. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1089170.pdf>
58. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1168672.pdf>
59. https://revistia.com/files/articles/ejms_v1_i2_16/Lon.pdf
60. https://www.academia.edu/30445652/Assessment_in_Higher_Education?email
61. <https://www.capsim.com/blog/the-five-levels-of-assessment-in-higher-education>
62. https://www.clark.edu/tlc/outcome_assessment/documents/AssessMethods.pdf

63. https://www.eccnetwork.net/sites/default/files/media/file/paper_110.pdf
64. <https://www.edglossary.org/assessment/>
65. <https://www.mastersportal.com/articles/1110/what-you-need-to-know-about>
66. https://www.pearson.eu/cee/fileadmin/CEE/ELT/TT/Assessment_in_Higher
67. https://www.researchgate.net/publication/350630236_Monitoring_and_Evaluation
68. https://www.snct.org.uk/library/126/Glasgow_LNCT_-_monitoring_teaching
69. <https://www.tkta.edu.az/p/get-accredited#application-guidelines-getaccredited>
70. http://www.umass.edu/oapa/sites/default/files/pdf/handbooks/program_assessment
71. <https://www.unl.pt/data/qualidade/bolonha/guide-to-the-bologna-process.pdf>
72. <https://khazar.org/az/item/149>
73. <http://e-derslik.edu.az/books/132/units/unit-1/page25.xhtml>
74. dspace.khazar.org/bitstream/20.500.12323/3587/1/Tə...yət_konsepsiyası.pdf